

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української і всесвітньої історії та культури**

**ДИНАСТІЇ ГРЕЦЬКИХ КУПЦІВ В ЕКОНОМІЧНОМУ ТА
СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ
ЗЕМЕЛЬ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
(НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ ст.)**

Кваліфікаційна робота студентки
факультету української філології
та соціальних наук
групи 62Ф
ступінь вищої освіти – магістр
напряму підготовки (спеціальності)
014.03 Середня освіта. Історія
Недбай Світлани Сергіївни

Керівник:
д.і.н., професор, академік
Міжнародної академії вищої освіти і науки
Циганенко Лілія Федорівна

Рецензент:
канд. іст. наук, доцент кафедри
загальної історії, правознавства
і методик навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
Костенко Оксана Олексіївна

Робота допущена до захисту

На засіданні кафедри укр. і всесв. іст та к-ри

Протокол № 8 від «8» січня 2020 р.

Завідувач кафедри В.Цибуля Церковна В.Т.

Робота пройшла публічний захист

На відкритому засіданні АК

«17» січня 2020 р.

Оцінка 100 Відмінно

Голова АК

Д Дорошова А.О

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	6
1.1. Огляд історіографії	6
1.2. Аналіз джерельної бази	15
1.3. Методологічні засади дослідження.....	17
РОЗДІЛ II. ПОЯВА ПРЕДСТАВНИКІВ ГРЕЦЬКОГО ЕТНОСУ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ	22
2.1. Історичні передумови появи грецького етносу на території України.....	22
2.2 Греки в південноукраїнських губерніях (Бессарабська, Херсонська та Катеринославська).....	28
РОЗДІЛ III. ГРЕЦЬКІ ДИНАСТІЇ РЕГІОНУ В ЖИТТІ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ	43
РОЗДІЛ IV. МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ ПРОВЕДЕННЯ ТИЖНЯ ГРЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ	60
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	78
ДОДАТКИ	87

ВСТУП

Актуальність теми. Кінець XVIII – початок XX ст. стало визначним періодом для Півдня українських земель. Ці території стали центром внутрішніх та зовнішніх міграційних процесів. Сюди переселялися представники різних етнічних спільнот: українці, росіяни, поляки, молдовани, греки тощо.

Підвищений інтерес до вивчення грецьких династій та їх родів викликано тим фактором, що представники грецького етносу є одними з небагатьох переселенців, котрі змогли сформувати стійку групу населення та зберегти грецькі традиції у рамках іншої держави. Греки змогли не лише адаптуватися на нових територіях, але й стати почесними та поважними постатями на новій батьківщині.

Дослідження ролі династій грецьких купців у соціально-економічному та культурному розвитку південноукраїнських земель Російської імперії дозволяє нам на прикладі окремих династій висвітлити риси світогляду та духовності, культурних та релігійних цінностей усього грецького соціуму як самобутньої діаспори.

Мета роботи полягає у наступному: на основі узагальнення даних різних джерел та літератури, з'ясувати умови появи, напрямки діяльності, роль та значення династій грецьких купців в соціально-економічному та культурному розвитку південноукраїнських земель Російської імперії. Для досягнення поставленої мети в магістерській роботі ми ставимо такі **завдання:**

- проаналізувати джерельну базу та історіографію обраної теми;

- визначити основні етапи та причини появи представників грецького етносу на південноукраїнських землях колишньої Російської імперії;
- розкрити та визначити роль греків-переселенців у соціально-економічному та культурному розвитку краю;
- дослідити основні форми та напрямки благодійності грецьких династій;
- довести що роль греків-переселенців була вагомим у соціально-економічному та культурному аспектах краю.

Об'єктом дослідження є династії грецьких купців на південноукраїнських землях Російської імперії.

Предметом дослідження є комерційна, підприємницька, торгівельна, громадська та благодійна діяльність династій грецьких купців, що зробили вагомий внесок в економічний, освітній та культурний розвиток краю.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють кінець XVIII – початок XX ст. Нижній рубіж визначається найбільшою хвилею грецької еміграції до південноукраїнських земель колишньої Російської імперії. Верхня межа пов'язана з революційними подіями та Першою світовою війною, внаслідок яких значна частина греків емігрувала до країн Європи та Заходу, а деякі повернулись до Греції.

Територіальні межі роботи охоплюють південноукраїнські землі колишньої Російської імперії: Бессарабську, Херсонську та Катеринославську губернії.

Методологічні засади магістерської роботи ґрунтуються на принципах історичного пізнання – об'єктивності, історизму, статистики, системності, всебічності. У роботі використано методи аналізу та синтезу, узагальнення, історико-порівняльний, історико-типологічний, хронологічний, біографічний, статистичний. Багатовекторність проблеми зумовила використання міждисциплінарних зв'язків з генеалогією, культурологією, етнологією.

Використання принципів та методів наукового дослідження дає можливість комплексно, всесторонньо зануритись в історичний процес і відобразити всю його повноту.

Наукова новизна полягає у тому, що до наукового обігу вводяться архівні матеріали. На основі вітчизняної літератури та архівних матеріалів було здійснено дослідження комплексного узагальнюючого змісту.

Апробація результатів дослідження. Основні результати магістерського дослідження викладено в одноосібних публікаціях автора:

1) Грецька громада в економічному розвитку портових міст Південної Бессарабії наприкінці XVIII – на початку XIX ст. *Пріоритетні напрями європейського наукового простору: пошук студента*: матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди всеукраїнського дня науки. (м. Ізмаїл, 15 травня, 2019 р.). Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2019. № 9. С. 102-105.

2) Грецька родина Маразлі в розвитку благодійності Одеси (кінець XVIII – початок XX ст.). *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації*: зб. наук. праць міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Переяслав, 2019. № 52. С. 80-83.

Науково-практичне значення роботи полягає в тому, що її матеріали можуть бути використанні для подальшого вивчення проблеми, написання наукових статей. Матеріали можуть бути використані під час підготовки студентів до практичних занять з історії України, з історичного краєзнавства та етнології, також слугувати для підготовки студентів до участі в науково-практичних конференціях, зокрема, присвячених грецькій діаспорі в Україні.

Дослідження має міжнародний аспект, оскільки його результати можна використовувати у рамках наукових, культурних та економічних проектів між Україною та Грецією.

Структура роботи. Магістерська робота написана відповідно до мети і завдань. Робота складається зі вступу, 4 розділів, висновків до розділів,

загального висновку до роботи, списку використаних джерел та літератури (93), додатків (10). Загальна кількість роботи складає 79 сторінок.

РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Огляд історіографії

Історіографія проблеми, яка покладена в основу магістерської роботи, є досить широкою. Про різні аспекти історії грецької діаспори на теренах Півдня України писали у своїй праці багато авторів. Дослідження грецького етносу є цікавим не лише для науковців, але й для пересічних громадян, які прагнуть як можна більше дізнатися про своє коріння. Тому висвітлення ролі династій грецьких купців у соціально-економічному та культурному розвитку південноукраїнських земель колишньої Російської імперії є актуальним напрямом дослідження, котре вимагає комплексного узагальнюючого вивчення.

Аналіз наявних праць з досліджуваної проблематики дає підстави виділити основні історіографічні періоди у вивченні та систематизації матеріалу: 1) дореволюційний (до лютого 1917 року); 2) радянський; 3) наукова думка в незалежній Україні.

У дореволюційний період дослідженням такого напрямку як грецька родинна історія практично не займалися. Перші спроби систематизації статистичних даних було зроблено наприкінці XIX ст. З наукових розробок, які тою чи іншою мірою висвітлювали історію різних етнічних груп були праці А.О. Скальковського, який був першим істориком, що систематично дослідив

історію Новоросійського краю (Південна Україна). У своїй роботі¹ автор висвітлює народонаселення, географію та етнографію Новоросійської губернії. Відомості про освоєння та заселення території Одеси, а також, списки ревізій, які проводились у місті, списки мешканців того періоду із зазначенням роду занять, у своїй ґрунтовній праці наводить А. Орлов².

Дослідженням регіональної історії в цей період також займались І. М. Снегірьов³, К. Смолянінов⁴ та інші.

Таким чином, у дореволюційний період праці мали загальноісторичний характер, де висвітлювались соціально-економічні та суспільно-політичні питання.

У радянський період з'являється коло нових напрацювань з регіональної історії. Прикладом є монографія Т.Ю. Теохаріди «Грецька військова колонізація на півдні України наприкінці XVIII – початку XIX століття»⁵. Авторка описує традиції та спосіб життя греків, які селилися під Одесою. Деталізований фактологічний виклад матеріалу дозволив дослідниці поєднати факт військової колонізації із загальною колонізаційною політикою російського уряду. У 1923 році виходить праця Л.С. Берга «Населення Бессарабії: етнографічний склад та кількість»⁶. Дослідник наводить багато статистичних відомостей, пише про розвиток різних галузей господарства, соціальні відносини та культурне життя Бессарабії.

У середині XX ст. з'являється низка фундаментальних наукових робіт з регіональної історії. Заслуговують на увагу наукові дослідження В.М.

¹ Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края. Ч. I: География, этнография, народонаселение Новороссийского края. URL: <https://www.twirpx.com/file/2442810/>.

² Орлов А. Исторический очерк Одессы с 1794 по 1803 год. Одесса, 1885. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0010538>.

³ Снегирев И. М. Москва. Подробное историческое и археологическое описание города. Т.1. Москва, 1865. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/16119>.

⁴ Смолянинов К. История Одессы. Одесса, 1853. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01003572490>.

⁵ Теохаріди Т.Ю. Грецька військова колонізація на півдні України наприкінці XVIII та початку XIX століття. Одеса: Видання Одеської комісії краєзнавства при НАН, 1930. 47 с.

⁶ Берг Л. С. Население Бессарабии: этнографический состав и численность. Петроград, 1923. URL: <http://elib.shpl.ru/nodes/23194#page/9/mode/inspect/zoom/4>.

Кабузана¹, А.М. Станіславської², Г.С. Гросула³ та інші праці, присвячені посідають праці Г.Л. Арша⁴. Дослідник вперше ввів до наукового обігу значний обсяг Півдню України. Виняткове місце в історіографії грецької проблематики документальних джерел щодо ролі грецьких підприємців у регіональній економіці, створення грецьких військових формувань, участі греків-емігрантів у суспільно-політичному житті, зокрема, діяльності таємного грецького товариства „Філікі Етерія”. Про колонізаційні процеси на південноукраїнських землях на основі формаційного підходу писала дослідниця О. Дружиніна⁵.

Отже, дослідження, що припадають на другий період велися в рамках панівної ідеології, проте ідеологічний диктат того часу не був абсолютним. Використання праць цього періоду можливо лише фрагментарно, без урахування концептуальних підходів.

Третій період розпочинається з часів незалежності України. Для вітчизняних істориків це є початком нового, «золотого часу», оскільки разом з падінням Радянського Союзу зник репресивний апарат, а відтак – заборона і цензура в царині історичних досліджень. Серед українських вчених можна спостерігати значне посилення інтересу до вивчення історії етнічних груп, зокрема греків. Науковці намагались проаналізувати економічні, соціальні, культурні та релігійні аспекти життя, розвиток освіти та благодійності.

Дослідники Н.О. Терентьева⁶, Н.А. Терентьева¹, А.В. Гедьо² у своїх напрацюваннях розкрили особливості життя греків-переселенців на

¹ Кабузан В. М. Народы России в первой половине XIX в.: Численность и этнический состав. Москва, 1992. URL: https://statehistory.ru/books/V--M--Kabuzan-_Narody-Rossii-v-pervoy-polovine-XIX-v--CHislennost.

² Станіславская А.М. Россия и Греция в конце XVIII - начале XX в. Политика России в Ионической республике. 1798-1807 гг. Москва, 1976.

³ Гросул Г.С. Дунайские княжества в политике России 1774 - 1806. Кишинев, 1975. URL: <https://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=4712321>.

⁴ Арш Г.Л. Новогреческое Просвещение и Россия. Балканские исследования. Вопросы социальной, политической и культурной истории Юго-Восточной Европы. Москва, 1984. Вып. 9. С. 304-313. URL: <http://unis.shpl.ru/Pages/Search/BookCard.aspx?Id=1479191>.

⁵ Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775-1800 гг. Москва, 1959.

⁶ Терентьева Н.О., Тищенко Г. Торговий дім “Брати Раллі”. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII-XIX ст.: історико-біографічні нариси. Київ, 2001. С. 133-141.

українських теренах, висвітлили соціальну структуру населення, окреслили демографічні процеси. Вчені активно займались висвітленням грецьких громад в Україні: Ніжинської, Одеської, Бессарабської, Маріупольської. Про дипломатичні відносини греків і українців, проблеми еміграції до Російської імперії писали одеські вчені Є. Дьоміна³ та О. Уварова⁴.

Помітний внесок у дослідження грецької етнічної спільноти зробили В. Ващенко⁵, В. Константинов⁶, В. Михайлов⁷, М.А. Якименко⁸, І. Калмакан⁹ та інші. У свої працях вони окреслювали участь представників грецького етносу у розбудові міста і транспорту, наводили статистичні показники етносів деяких населених пунктів, вивчали витоки коріння одеських греків. Багато напрацювань в цьому напрямку були здійснені Г.М. П'ятигорським¹⁰, який на основі архівних матеріалів Одеського, Чернігівського та Ніжинського фонду вперше висвітлив багато, раніше не відомих, історичних подій.

Українська дослідниця Н. Бацак¹¹ на основі статистичних даних збірників та видань періодичної преси Російської імперії у своїх публікаціях розкрила окремі аспекти діяльності грецького та італійського купецтва у

¹ Терентьева Н.А. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность. Киев, 1999.

² Гедьо А.В. Переселення греків з Криму до Приазов'я у 1778 р. Український історичний журнал. 2001. №1. С. 73-83.

³ Дьоміна Е. Феминиди Михаил – судовладелец, купец, городской голова Аккермана. URL: <https://old-akkerman.livejournal.com/11993.html>. Дьоміна М. Розвиток грецької діаспори на теренах України у XVIII – наприкінці XIX ст. Одеський національний університет ім. Мечникова. Одеса, 2003. Вип. 13. С. 163-170.

⁴ Уварова О.О. Російська "політика покровительства" щодо греків-іммігрантів в кінці XVIII першій третині XIX ст. (на матеріалах Херсонської губернії): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2007. 20 с.

⁵ Ващенко В. Участь греків в розбудові промисловості і транспорту дореформеної Одеси. История краев Одессины. Одесса, 1992. Вип. 3. С. 35-3.

⁶ Константинов В. От Геродота до Маразли и далее: греки в Одессе. История краев Одессины. Одесса, 1992. Вип. 3. С. 3-35.

⁷ Михайлов В. Наша национальность: национальный состав области, города, района: статистика. Собеседник Измаила. Измаил, 2003. Вып. от 10 апреля. С. 2.

⁸ Якименко М.А. Земельна оренда на Україні в період капіталізму. Український історичний журнал. 1991. №2. С. 54 – 63.

⁹ Калмакан І. Коріння одеських греків. История краев Одессины. 1995. Вип. 9. С. 2.

¹⁰ Пятигорский Г.М. Греческие переселенцы в Одессе в конце XVIII- первой трети XIX вв. Из истории языка и культуры стран Центральной и Юго-Восточной Европы. Москва, 1985.

¹¹ Бацак Н. Грецьке та італійське купецтво у портах Північного Чорномор'я: комерційна діяльність, мореплавання (перша третина XIX ст.). Грецьке підприємництво і торгівля у Північному Причорномор'ї XVIII – XIX ст.: збірник наукових статей. Київ, 2012. 276 с.

сфері зернової торгівлі в портах Північного Причорномор'я, охарактеризувала торгово-економічні зв'язки Російської імперії з османськими володіннями, Грецією та Італією.

Працею, що стала об'єктом монографічного дослідження Ф. Янниці є книга «Грецький світ в кінці 18 – на початку 20 ст.»¹. Монографія присвячена дослідженню процесу формування грецької національної самосвідомості протягом тривалого періоду часу - з кінця XVIII до початку XX століття. В основу роботи взято дані архівних матеріалів про діяльність грецької діаспори на Півдні земель колишньої Російської імперії і спогади російських мандрівників, які відвідали Грецію. В монографії розкрито маловивчені проблеми становлення грецької національної ідентичності, життєвий уклад греків, грецьку ментальність, світосприйняття грецького населення, а також взаємини греків і росіян, що склалося у російських мандрівників.

Сучасні українські дослідники активно вивчають різні сторінки буття представників грецького етносу Півдня України. Цілу низку публікацій, стосовно різних аспектів діяльності греків Одещини написала голова грецької організації «Еллада» (м. Ізмаїл) – Т. Мітакі².

Про окремих представників грецьких родів, діяльність греків-купців, Одеське грецьке благодійне товариство та інші сторінки буття грецького етносу у своїх публікаціях висвітлювали викладачі Ізмаїльського державного гуманітарного університету – А. Дізанова³, А. Акчешаш⁴, С. Кузьміна⁵ та інші.

¹ Янниці Ф. Греческий мир в конце 18 – начале 20 вв. по российским источникам (к вопросу об изучении самосознания греков). Москва, 2002. 211 с.

² Митаки Т. Греки в истории Измаила. Собеседник Измаила. –Ізмаїл, 2003. Вып. от 14 августа. С. 3.

Митаки Т. Греки в Придунавье. По страницам истории. Придунайские вести. Измаил, 2003. Вып. от 27 марта. С. 4.

³ Дізанова А. Формування історичної пам'яті студентів на прикладі діяльності Аркаса. Науковий вісник ІДГУ. Ізмаїл, 2019. Вип. 40. С. 72-79.

⁴ Акчешаш А. Грецька династія Захаріаді: від величі до депортації. Науковий вісник ІДГУ. Ізмаїл, 2019. Вип. 40. С. 7-14.

⁵ Кузьміна С. Б. Трансформації етносоціальної структури населення Бессарабії (перша половина XIX ст.): дис. ...канд. іст. наук / ЧНУ ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2015. 256 с.

Окремої уваги заслуговують роботи Академіка, професора – Л.Ф. Циганенко. Авторка дає біографічні відомості греків, дворянського походження, розкриває центри формування грецьких громад та окреслює участь греків в освоєнні південноукраїнських земель Російської імперії¹. Дослідженням, в якому на основі аналізу переписів населення міст Акерман, Тучков (Ізмаїл), Рені та Кілія автор визначає чисельність представників грецького етносу першої половині XIX ст., стало напрацювання В. Дроздова «Греки в етносоціальній структурі населення міст Південної Бессарабії в першій половині XIX ст. (за матеріалами переписів населення)»². Автор у ході свого дослідження звернувся до першого перепису населення Бессарабії (1817 року) та ревізійних реєстрів Російської імперії.

У контексті дослідження греків Півдня України історик Церковна В. у статті «Одеське грецьке благодійне товариство у другій половині XIX ст.»³ на основі широкого кола архівних матеріалів та останніх досліджень сучасників намагалась відтворити повну картину створення та діяльності Грецького благодійного товариства в м. Одеса. В ході дослідження було визначено основні напрями благодійності та конкретні форми і методи допомоги нужденним.

Питання розвитку морської торгівлі Чорноморсько-азовського басейну цікавило багатьох сучасних науковців. У своєму дисертаційному дослідженні «Торговельно-комерційна діяльність греків-купців в Україні (середина XVII століття)»⁴ В. Волиниць висвітлює історичні умови та чинники, що сприяли розвитку торгівлі серед грецького населення України. Розкриває основні напрями та характер торгівлі греків у Ніжині. Також, визначає те, як впливає

¹ Циганенко Л.Ф. Роль греків–дворян в освоєнні Південноукраїнських земель (друга половина XVIII – XIX ст.). Культурологічний вісник Нижньої Наддніпряни. 2009. С 11-14.

² Дроздов В. Греки в етносоціальній структурі населення міст Південної Бессарабії в першій половині XIXст. (за матеріалами переписів населення). Науковий вісник ІДГУ. Ізмаїл, 2019. Вип. 40. С. 79-87

³ Церковна В. Одеське грецьке благодійне товариство у другій половині XIX ст. Науковий вісник ІДГУ. Ізмаїл, 2019. Вип. 40. С. 181-189.

⁴ Волиниць В. С. Торговельно-комерційна діяльність греків-купців в Україні (середина XVII - XIX ст.): автореф. дис. ... канд. іст.наук: 07.00.01 / Донецький національний університет. Донецьк, 2007. 230 с. URL: https://otherreferats.allbest.ru/history/00315890_0.html.

рід заняття, зокрема, торгівля, на становлення процесу самоорганізації купецького загалу на прикладі Ніжинського грецького братства.

Питань чорноморської торгівлі торкалася у своїх напрацюваннях і К. Папаконстантіну. Авторка виокремлює основні тенденції розвитку грецького підприємництва у торгівлі на Чорному морі¹. Деякі аспекти Чорноморської торгівлі досліджує фахівець з історії підприємництва Півдня України – О. Шляхов. Вчений аналізує участь грецьких громад в розвитку морської торгівлі XIX ст. Автором було окреслено соціальну структуру греків-судновласників. В результаті дослідження вчений приходить до висновку, що роль греків дійсно є вагомим для розвитку пароплавного підприємництва Чорноморсько-азовського басейну².

У 2007 році була оприлюднена книга «Грецькі хроніки України»³, що була написана на основі спогадів А. Балджи, статей, репортажів та інтерв'ю, опублікованих у різні часи у газеті «Елліни України». Книга складається з шести розділів: "Замість передмови", "Мала Еллада на землі Приазов'я", "Шлях до створення Федерації", "Офіційні особи: слова і справи", "На з'їздах і в кулуарах", "Люди - головне багатство. В кожному розділі «Хронік» окремі частини книги відведені бесідам та інтерв'ю з видатними особами – грецькими політиками та дипломатами.

У жовтні 2010 року відбулася міжнародна конференція, присвячена дослідженню ролі грецьких підприємців у розвитку торгівлі та урбанізаційних процесів на теренах Північного Причорномор'я. У результаті була опублікована збірка «Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 360-тій річниці універсалу гетьмана Богдана ніжинським грекам, 330-тій річниці заснування Ніжинського грецького братства та 200-тій

¹ Папаконстантіну К. Греки у торгівлі на Чорному морі наприкінці XVIII ст.: у пошуках нових можливостей. Грецьке підприємництво і торгівля у Північному Причорномор'ї XVIII – XIX ст.: збірник наукових статей. К.: Інститут історії України НАН України, 2012. 276 с.

² Шляхов О. Греки Російської імперії та їхня роль у розвитку торговельного мореплавання у Чорному та Азовському морях (друга половина XIX – початок XX ст.). Грецьке підприємництво і торгівля у Північному Причорномор'ї XVIII – XIX ст.: збірник наукових статей. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. 276 с.

³ Балджи А. Я. Грецькі хроніки України. Маріуполь: ЗАТ «Приазовський рабочий», 2007. 524 с.

річниці відкриття Ніжинського грецького Олександрійського училища»¹. Учасники конференції у своїх напрацюваннях торкалися питань підприємництва та торгівлі Півдня України, висвітлювали різні аспекти діяльності грецьких громад у Причорноморському регіоні. Велика увага була приділена питанням ролі династій грецьких купців у економічному розвитку портових міст південноукраїнських земель колишньої Російської імперії, розвитку інфраструктури Одеси, Таганрога, Маріуполя, Керчі тощо.

Вагомий внесок у розвиток історичної науки, зокрема, дослідження історії розвитку грецької діаспори на теренах України було зроблено у рамках спільного проекту Держаного архіву Одеської області та Одеського філіалу грецького центру культури «Греки Одеси. Іменний покажчик за метричними книгами Одеської грецької Свято-Троїцької церкви»² у 2014 році. Перша частина збірки дає нам наступні відомості: прізвище, ім'я, дату народження, одруження, смерті, хрещення (прийняття православ'я) та стан (походження, національність, підданство). Друга частина складається з шести додатків: «Метричні книги Одеської Свято-Троїцької церкви (1799-1920), що зберігаються в державному архіві Одеської області; «Священно-і церковнослужителі одеської грецької Свято-Троїцької церкви (1799-1920); «Варіанти написання деяких прізвищ та імен у метричних книгах Одеської Свято-Троїцької церкви (1799-1920); «Парафіяни Одеської Свято-Троїцької церкви – довгожителі (від 100 до 115 років); «З метричної книги одеського Кафедрального Спасо-Преображенського собору за 1838 рік; актових записів про хрещення та вінчання греків, обряди яких здійснював грецький архімандрит Сергій». Праця є дуже цінним джерелом інформації, що

¹ Грецька громада Ніжина: історія та сучасність: матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 360-тій річниці універсалу гетьмана Богдана ніжинським грекам, 330-тій річниці заснування Ніжинського грецького братства та 200-тій річниці відкриття Ніжинського грецького Олександрійського училища / упор. О.С.Морозов, відп. за вип. Л.О. Зайко. Ніжин, 2017. 232 с.

² Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой СвятоТроицкой церкви. Часть I. / Авт. сост.: Л. Г. Белоусова, С. Е. Березин, Т. Е. Волкова, В. В. Харковенко, Г. Л. Малинова, А. В. Мартыненко, А. М. Паниван, М. Г. Батурина, С. Н. Герасимова. Одесса, 2014. 552 с.

ґрунтується на неопублікованих джерелах Державного архіву Одеської області та Одеського Філіалу Грецького Фонду Культури.

Ґрунтовною працею, що присвячена українсько-грецьким зв'язкам, стало опубліковане у рамках роботи Міжнародного науково-практичного проекту «Діалог культур» наукове видання «Україна-Греція: від античності до сучасності»¹. Праця складається з двох розділів: «Теоретичні аспекти» та «Предметний рубрикатор». Перший розділ містить перелік чинних міжнародно-правових документів між Україною та Грецією, другий – з сімнадцятьох різних галузей (освіти, економіки, культури та ін..) та посилань на авторів, котрі висвітлювали цю проблематику у своїх дослідженнях.

Багато статей з грецької проблематики українські дослідники висвітлювали в різні часи у таких виданнях, як: «Кур'єр недели» (м. Ізмаїл), Одесские известия (м. Одеса), «Записки исторического факультету» (м. Ізмаїл), «История краев Одешины» (м. Одеса), «Собеседник Измаила» (м. Ізмаїл), «Одеський національний університет ім. Мечникова» (м. Одеса), «Науковий вісник ІДГУ» та «Ізмаїл» (м. Ізмаїл).

Таким чином, здійснений нами історіографічний аналіз свідчить про відсутність комплексного узагальнюючого дослідження з питань участі династій грецьких купців у соціально-економічному та культурному розвитку південноукраїнських земель колишньої Російської імперії. Напрацювання хоч і були здійснені, проте, вони мали лише фрагментарний характер. Лише в останні два десятиріччя вітчизняні вчені почали активно досліджувати різні сторінки грецького буття. Ці умови є перспективними для подальшого розвитку досліджень, за умов використання широкої джерельної бази, раніше не опублікованих, архівних матеріалів.

¹ Україна-Греція: від античності до сучасності: бібліогр. Показчик / уклад.: Л. В. Терещенко-Кайдан, О. В. Довгань, Н. О. Якимович, Н. О. Обертій, А. С. Баскакова, Т. С. Кіщак, Л. К. Сідько. Київ, 2017. 84 с.

1.2. Аналіз джерельної бази

Джерельну базу магістерської роботи склали опубліковані та неопубліковані матеріали.

Оскільки сучасна територія Південної України у різні часи входила до складу таких держав – Турецької та Російської імперії, Молдовського та Румунського королівства, то матеріали з тематики нашого дослідження не обмежені тільки сховищами України. Значний масив інформації міститься у сховищах Російської Федерації та Молдовської Республіки.

Головну цінність магістерського дослідження представляє аналіз неопублікованих архівних матеріалів. Основні масиви таких джерел знаходяться у Комунальній установі «Ізмаїльський архів».

Найбільш цінна для дослідження інформація виявлена у фондах:

- № 1 «Аккерманская градская дума. Город Аккерман Бессарабской области с 1873 г. Бессарабской губернии» нами проаналізовано документи, основну частину яких складають справи за 1819-1830 роки. За 1833-1917 роки зберіглись лише 23 справи. Основну частину опису складають накази сенату та Бессарабського міського правління, переписи населення (1819, 1823-1824, 1828-1830 роки) з визначенням національної приналежності та соціального становища громадян, переписи Бессарабського громадянського губернатора стосовно різних питань населення: земельних, господарських, побутових та інших.

- № 2 «Измаильская городская управа, город Измаил Бессарабской губернии (1878-1919 года)» нами було проаналізовано документи, що містили «прошення» жителів м. Ізмаїл про дозвіл на відкриття торгових установ та на видачу свідоцтв на право торгівлі, про надання свідоцтв на право власності нерухомістю, про видачу їм метричних виписок і свідоцтв про сімейний стан, про надання дозволу на будівництво житла, відкриття трактирів та питних закладів. Серед перелічених «прошень» було і прохання

«Про обрання попечителем Ізмаїльської чоловічої прогімназії І. О. Захаріаді»¹.

• № 3 «Ренийская городская управа, город Рени Измаильского уезда (1879-1917)» нами було проаналізовано справи, що складались з «прошеній» городян про видачу їм права на володіння нерухомістю, про видачу їм ділянки для будівництва житла та розведення садів, про видачу їм права на відкриття трактирів, готелів, про видачу їм права на володіння нерухомим майном, листи від Ізмаїльського повітового справника про ремонт доріг та мостів.

Важливою складовою магістерського дослідження є вивчення *опублікованих документів та матеріалів*. Одним з головних збірників документів, аналіз яких використовувався у дослідженні, є «Джерела та матеріали до історії греків Південної Бессарабії»². Це серія видань, присвячена різним аспектам історії грецької етнічної спільноти на землях Південної Бессарабії. В першому томі видання містяться архівні джерела з Національного архіву Республіки Молдова та Комунальної установи «Ізмаїльський архів». Серед опублікованих документів ми можемо ознайомитись з такими³: «Статистичні відомості щодо кількості та етнічного складу мешканців фортеці Ізмаїл (1817 рік)», «Витяг з перепису станів по Бессарабській області із зазначенням кількості будинків, роду занять (1817 рік)», «Звернення до Аккерманської міської поліції від грецької громади міста щодо заборони знищення цвинтаря (1830 рік)» та інші. Збірник містить велику кількість листів з проханнями різного типу від представників грецького етносу до Ізмаїльського градоначальника, звернення громадян до міської управи, рапорти від міської поліції до Ізмаїльського градоначальника, свідоцтва, що підтверджують ті чи інші факти. В другій частині видання

¹ Комунальна установа «Ізмаїльський архів», Ф. 2, Оп. 1, Спр. 239, Арк. 8.

² Документи та матеріали до історії греків Південної Бессарабії // Серія: Історико-культурна спадщина Південної Бессарабії. № 1. / Упорядники Л. Циганенко, В. Дроздов, Л. Чорна. Ізмаїл, 2019. 132 с.

³ Документи та матеріали до історії греків Південної Бессарабії // Серія: Історико-культурна спадщина Південної Бессарабії. № 1. / Упорядники Л. Циганенко, В. Дроздов, Л. Чорна. Ізмаїл, 2019. С. 7, 15, 51, 53.

містяться такі матеріали з Південної Бессарабії:¹ А. Ф. Вельтмана, Л. С. Берга, А. Защука, А.А. Скальковського А.А. та інших.

Вкрай важливою для наукового дослідження є *статистична інформація*. Подібним джерелом є «Перший Загальний перепис населення Російської імперії 1897 року»².

Ще одним важливим друкованим джерелом є видання «Джерела з історії Південної Бессарабії (з давніх часів до кінця XIX ст.)»³. Воно містить уривки з міжнародних договорів, урядові рішення, циркуляри, приватні листування державних осіб з історії Південної Бессарабії. Збірник містить чимало архівних документів Комунальної установи «Ізмаїльський архів».

Таким чином, у роботі використано чимало опублікованих та неопублікованих наукових джерел. Використання джерел різних періодів дає нам змогу всебічно, системно та критично використовувати і аналізувати інформацію, уникаючи упередженості. Для подальшого вивчення проблематики доцільним є розширення джерельної бази на основі архівних документів.

1.3. Методологічні засади дослідження

В сучасній українській історіографії використовується велика кількість принципів та методів наукового дослідження. Аби відтворити ті історичні процеси, що відбувалися в хронологічних межах нашого дослідження, треба спробувати з'ясувати методологічні засади і підходи.

¹ Документи та матеріали до історії греків Південної Бессарабії // Серія: Історико-культурна спадщина Південної Бессарабії. № 1. / Упорядники Л. Циганенко, В. Дроздов, Л. Чорна. Ізмаїл, 2019. С. 109-115.

² Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года / ред. Н. А. Санкт-Петербург, 1897 – 1905. URL: <http://elib.shpl.ru/nodes/12632>.

³ Джерела з історії Південної Бессарабії (з давніх часів до кінця XIX ст.) / Упорядники: О. М. Лебеденко, Л. Ф. Циганенко та інші; відп. Упорядник Н. О. Гончарова. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2013. 191 с.

Для вирішення поставлених завдань нами використовувались такі принципи: історизму, об'єктивності, статистики, системності, всебічності, спадковості. Ці принципи є основою методологічного дослідження, які сприяють вивченню і систематизації історичних подій на основі науково-критичного аналізу усього комплексу джерел та літератури.

Принцип історизму полягає в тому, що будь-яка історична подія має вивчатися динамічно. Історик повинен з'ясувати коли, де, і за яких обставин виникло те чи інше бачення в історичній науці. Емпіричний матеріал вимагає логічного та послідовного розгляду. Цей принцип вимагає глибоко поринати в специфіку конкретних історичних умов. Застосування цього принципу дозволило нам з'ясувати коли і за яких умов на території сучасної України з'явилися переселенці з грецького Архіпелагу, що стало причиною цього явища та на яких територіях вони поселилися.

Принцип об'єктивності застосовуються як ефективний засіб уникнення упередженості, з метою досягнення глибокого вивчення предмету. Це означає, що ми маємо вивчити увесь спектр історіографії різних періодів, з обраної проблематики. А, отже, аби бути цілком об'єктивними, треба вивчити весь пласт інформації, ознайомитись з поглядами радянських, іноземних та вітчизняних дослідників. Тільки так ми зможемо уникнути односторонніх оцінок та суджень.

Принцип статистики визначає соціальну складову грецького етносу у відсотковому відношенні стосовно загальної кількості населення в різні часи та в різних населених пунктах. За допомогою цих показників ми можемо прослідкувати динаміку того, як з плином часу змінювалась етнодемографічна ситуація конкретного регіону.

Принцип системності полягає у дослідженні об'єкту всебічно, розкритті його цілісності та вияві багатогранних зв'язків. Цей принцип дозволяє нам дослідити роль династій грецьких купців не тільки в соціально-економічному та культурному розвитку, але й виявити передумови та чинники, що вплинули на формування такої стійкої та згуртованої грецької

громади. Принцип дає нам можливість проводити паралелі, знаходити закономірності та відшукувати поодинокі факти, що є невід'ємною особливістю конкретного об'єкту дослідження.

Посиленню об'єктивності та системності сприяє принцип всебічності, який передбачає вивчення усього спектру історіографічних джерел, визначенні чинників, які могли впливати на хід історичних подій.

Принцип спадковості (наступності) полягає в намаганні уникнення суб'єктивного бачення ходу історичних подій за умов аналізу усього спектру історіографічних джерел. Таким чином, ми не можемо давати оцінки історичним процесам, не врахувавши досвіду попередників.

Використані принципи можна застосовувати у роботі завдяки ряду методів, що відповідають поставленим дослідницьким завданням та предмету.

При вирішенні поставлених завдань нами використано загальнонаукові логічні методи та суто історичні.

До загальнонаукових методів, що використовувалися у магістерському дослідженні, слід віднести метод узагальнення, аналізу та синтезу.

Метод узагальнення полягає в можливості виокремлення в об'єкті дослідження спільних, загальних рис, що властиві всім об'єктам подібного роду. Так, наприклад, спільним та основним заняттям для грецького етносу практично у всіх трьох губерніях була торгівля, спільною мовою – грецька (урумська та румейська), релігія – православ'я . Тобто це всі ті факти, що слугують чимось узагальнюючим, тим що об'єднує та слугує загальною тенденцією в об'єкті дослідження.

Метод історіографічного аналізу дає можливість вивчити проблематику спираючись на дослідження різних поколінь. Так, проаналізувавши інформацію наших попередників, ми можемо сформулювати власну точку зору та цілісне уявлення про те, як змінювалась історична думка на протязі різних відрізків часу. Аналіз та синтез відносяться до

категорії загальнонаукових методів наукового пізнання, що є обов'язковими для кожного історіографічного дослідження.

Серед суто історичних методів дослідження нами були використанні: історико-порівняльний, історико-типологічний, конкретно-історичний, хронологічний

Історико-порівняльний метод полягає у знаходженні спільного та відмінного у поглядах науковців. Так, можна прослідкувати те, як на протязі часу серед науковців змінювались погляди стосовно конкретної проблематики. Ми можемо знайти спільне та відмінне у думках дослідників, що є представниками різних історичних періодів. Наприклад, цікавим буде провести паралелі серед науковців радянського періоду та тих, що писали вже в роки незалежної України. З іншого боку, можна провести паралель у рамках одного відрізка часу та співставити історичні думки, погляди та оцінки представників різних держав. Саме завдяки історико-порівняльному методу ми можемо визначити ключові схожості та відмінності на різних відрізках часу і простору.

Історико-типологічний метод є засобом, що дозволяє нам виділити загальні риси у поглядах різних дослідників. Проаналізувавши здобутки та реальний прогрес у наукових знаннях, ми можемо виявити новизну у трактуванні проблематики науковців. Завдяки цьому можемо ми можемо виокремлювати спільні події та явища, виділяти однакові стадії у їх розвитку.

Використання конкретно-історичного методу дає можливість визначити які дослідними першими торкалися конкретної проблематики, які аспекти їх найбільше турбували. Подальше вивчення дає можливість проаналізувати те, хто був послідовником та які нові результати були отримані в ході вивчення проблеми, які аспекти стали в центрі вивчення питання. Як змінювалась історична думка та що впливало на її розвиток.

Завдяки використанню хронологічного методу дослідження виклад матеріалу відбувається послідовно. Це дає можливість прослідкувати

зародження, розвиток та становлення конкретних історичних явищ та процесів.

Отже, використання принципів та методів наукового дослідження дає нам можливість комплексно, всесторонньо зануритись в історичний процес. Великий спектр принципів та методів дає можливість для кожного історичного дослідженні підібрати саме ті, котрі зможуть відобразити всю повноту історичного процесу, його явищ та особливостей.

Таким чином, здійснений нами історіографічний аналіз свідчить про відсутність комплексного узагальнюючого дослідження із зазначеної проблематики. Аби об'єктивно вивчити тему наукового дослідження нами було проаналізовано джерельну базу проблематики на прикладі документів радянського періоду, а також, сучасні збірники документів. Для опрацювання історіографії проблематики нами було використано ряд загальнонаукових принципів та методів дослідження. Подальше вивчення проблематики є перспективним за умов розширення джерельної бази дослідження, на основі вивчення та аналізу неопублікованих архівних документів

РОЗДІЛ II. ПОЯВА ПРЕДСТАВНИКІВ ГРЕЦЬКОГО ЕТНОСУ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

2.1. Історичні передумови появи грецького етносу на території України

Греки є одним з найдавніших народів світу. Основу грецького етносу склала давньоеллінська громадськість, що бере свій початок з II тис. до н. е. на півдні Балканського півострову, на островах Егейського моря та західного побережжя Малої Азії.

В епоху грецької колонізації Середземномор'я та Причорномор'я (VIII – VI ст. до н. е.) склалась загальногрецька культурна єдність. Назва «елліни» спочатку відносилась до одного з племен Північної Греції, що відоме під назвою міст Грайя у Беотії та на о. Євбея. Потім цей термін запозичено римлянами від колоністів з єврейської Граї в Кумах чи в результаті контакту населення західного побережжя Північної Греції та розповсюджено на усіх еллінів¹.

Існує декілька етапів появи греків на території сучасної України. Перші відомості відносять ще до античних часів (VIII – II ст. до н. е.). Поселення давніх еллінів виникли на північному та східному берегах Чорного моря вже у III ст. до н. е. Тоді було засновано переселенцями з Малої Азії, островів Егейського моря ряд колоній: Ольвія, Керкінітіда, Феодосія, Євпаторія, Пантікапей, Калос-Лімен, Німфей, Фанагорія та інші².

В період еллінізму, приблизно в III ст. до н. е., склалась та отримала своє розповсюдження загальногрецька мова, витіснивши місцеві діалекти. Сьогодні в Україні існує дві грецькі етнолінгвістичні групи: румеї (новогрецька мова) та уруми (тюркська).

¹ Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одессщины / ред.: А.И. Киссе, А.А. Пригарин, В.Н. Станко. Одесса: СМІЛ, 2014. С. 234.

² Греки на українських теренах: нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлева, О. Ясь. Київ, 2000. С. 134.

Основною метою колоністів на перших етапах було отримання тих видів продовольства і сировини, яких потребували митрополії. Ці продукти вона отримувала шляхом торгового обміну. Однак поступово грецькі поліси починають масове освоєння сільськогосподарської території - хори. Розширюється основна землеробська округа, переходить до товарного зернового господарства. Широкою мережею аграрних селищ покриваються територія в окрузі Істра та Тіраса (Дунаю і Дністра).

Вихідцями з грецького міста Мілет наприкінці VI ст. до н. е. на Західному березі р. Дністер (Тірас), там де знаходиться місто Білгород-Дністровський, була закладена колонія Тіра. Згодом вона стає великим торговим центром, де були представлені риси типового грецького поліса – створені органи міського самоврядування (народні збори, рада та інші)⁴⁵.

На східному березі Дністровського лиману (селище Роксолани Овідіопольського району Одеської області) в VI столітті до н. е. будується Ніконій - античне місто, жителі якого займалися землеробством, торгівлею, ремеслом. У цей же час в гирлі Репіди, притоці Дунаю, греки з Мілета заснували Антіфілу¹. Сьогодні це східна околиця міста Ізмаїл.

Антична культура завдяки грецьким колоніям та факторіям зберегла своє керуюче значення і в римський період, коли територія Бессарабії входила до складу римської провінції Дакії (II ст. до н.е.). Римлянами було закладено околиці фортець Неморени (м. Ізмаїл), Палладіум (м. Болград), Арбіум (м. Рені) ті інші².

У IX ст. Придунайські землі входили до складу Київської держави, а наприкінці XII – на початку XIII століть – до Галицько-Волинського князівства. Міграції греків на територію Русі були пов'язані з діяльністю православної церкви. Багато ієрархів вищого і середнього рівня були греками за національністю. У регіоні існують дані церковних істориків про

¹ Паламарчук С. Греки в низов'ях Дуная и Днестра. Курьер недели. Измаил, 2003. Вып. от 19 февраля. С. 2.

² Митаки Т. Греки в истории Измаила. Собеседник Измаила. Измаил, 2003. Вып. от 14 августа. С. 3.

будівництво перших православних храмів на території сучасного Ізмаїла та Кілії приблизно в останній чверті XI століття¹.

Наступний етап життєдіяльності греків в Бессарабії припадає на Османський період володіння територією. У 1485 році турки завоювали столицю Візантії – Константинополь. Велика імперія греків пала. Багато грецької інтелігенції емігрувало. Під владу Туреччини потрапляє і територія Південної Бессарабії, де і розпочинається будівництво фортець Акерман, Бендери та Ізмаїл.

Переселенню греків до Південної Бессарабії сприяли такі фактори: 1) стійка православна традиція регіону. Згідно даним А. Кіссе², Ізмаїл за документами 1641 року входив до діоцезу Братиславської митрополії Костянтинопольського патріархату. В цей час в Ізмаїлі та Кілії були закладені нові обителі – церква Святої Божої Матері та Святого Миколая; 2) політика Туреччини, стосовно інших релігійних уподобань – християни в Османській імперії вважались національною меншиною. Вони не мали прав, та сплачували непосильні податки.

Друга половина XVIII ст. стала визначним періодом для південноукраїнських земель. Ці території були центром внутрішніх та зовнішніх міграційних і колонізаційних процесів. Сюди переселялися представники різних етнічних спільнот: українці, росіяни, поляки, молдовани, греки та інші. Поряд з іншими етнічними групами представники грецької етнічної спільноти зробили вагомий внесок у розвиток культурно-освітніх, торгівельно-економічних процесів регіону, в розвиток благодійної справи.

Після закінчення російсько-турецької війни 1768-1774 рр. грецькі добровольці відправлялися до Новоросійської губернії, яка була створена у

¹ Обидин Д. Данные о численности и этническом составе населения Хотинского, Сорокского, Бендерского и Килийского уездов Молдавского княжества во второй половине XVIII в. URL: <https://razboiulpentrutrecut.wordpress.com/2016/11/10/данные-о-численности-и-этническом-сос/>

² Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одесщины / ред.: А.И. Киссе, А.А. Пригарин, В.Н. Станко. Одесса: СМІЛ, 2014. С. 334.

1764 році. На початку XIX ст. землі колишньої Новоросійської губернії увійшли до складу Катеринославської, Херсонської і Таврійської губерній. У 1812 році до складу південних губерній була включена Бессарабська область. Саме ці південноукраїнські губернії стали центрами грецької колонізації¹.

Колонізаційні процеси дуже вплинули на етнодемографічну структуру населення. Це призвело до поліетнічності регіонів. Єдиним джерелом, що дає нам відомості про етнодемографічні процеси, є переписи та ревізії податного населення.

Питання етнодемографічних процесів на території Бессарабії є колом зацікавлення багатьох сучасних дослідників, проте це питання є недостатньо висвітленим. Комплексними дослідженнями, у яких проаналізовано колонізаційні процеси греків є статті Л. Ф. Циганенко² та В. В. Дроздова³.

Перший перепис населення Бессарабії було здійснено у 1817 році, згідно з яким найбільша грецька громада проживала в Акермані. Загалом, у переписі населення міста зазначено 100 грецьких сімей із загальною кількістю 465 осіб. Питома вага грецького населення міста Акерман складала 10,8%, однак за чисельністю греки поступалися українцям (41,7%), молдованам (20,2%) та вірменам (13,9%). Грецька община в місті Тучкові та фортеці Ізмаїл не була такою численною, як в Акермані. Найменше греків проживало в Кілії: в переписі вказується лише 10 грецьких сімей із загальною кількістю 43 особи » цитовано за В. В. Дроздовим³.

Проте, дані Першого Всеросійського перепису населення 1897 року⁴ свідчать про те, що загальна частка греків в Бессарабській губернії становила 7% від загальної кількості іноземців. Отже, можна стверджувати,

¹ Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одессчины / ред.: А.И. Киссе, А.А. Пригарин, В.Н. Станко. Одесса: СМІЛ, 2014. С. 257.

² Циганенко Л. Ф. Греки в Південній Бессарабії в XIX ст. Наукові записки з української історії: збірник наукових статей. Вип. 36, с. 24-29.

³ Дроздов В. Греки в етносоціальній структурі населення міст Південної Бессарабії в першій половині XIX ст. (за матеріалами переписів населення). Науковий вісник ІДГУ. Ізмаїл, 2019. Вип. 40. С. 79.

⁴ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года / ред. Н. А. Санкт-Петербург, 1897 – 1905. URL: <http://elibrary.shpl.ru/nodes/12632>.

що греки дійсно проживали в містах Бессарабської губернії та сприяли розвитку там економічної та культурної складових.

Поряд з Бессарабською губернією значна кількість представників грецького етносу проживала в межах Херсонської та Катеринославської губерній. На території Херсонської губернії найчисельнішою була громада м. Одеса. Перші дослідження про одеських греків почали з'являтися ще в XIX – на початку XX ст. в загальних роботах по історії міста. Тут значно інтенсивніше, аніж в інших містах півдня, проходило поселення греків. Взагалі існують відомості про перебування греків у Хаджибеї, майбутній Одесі, ще під турками.

На початку 1792 р., коли остаточно визначилася доля Буго-Дністровського межиріччя, яке перейшло до Російської імперії, постало питання про заселення регіону. За розпорядженням імператриці Катерини II місто призначалося для розселення в ньому греків, які прагнули переселитися до Російської імперії з Греції, після закінчення в Середземному морі військових дій. Проте, внаслідок різних чинників, плани влади відносно грецького поселення змінилися: греків вирішили розмістити біля Одеси.

Після появи у квітні 1795 р. наказу Катерини II «Про поселення в місцевості навколо Одеси греків і албанців, які в останню війну в Архіпелазі служили»¹ був створений грецький трьохротний дивізіон.

Заснуванням грецького поселення, що отримало згодом назву Олександрівка, російський уряд не обмежився. В перше десятиліття XX ст. новоприбульці з Балкан розселялися у сільській місцевості. В результаті в Херсонській губернії до 1807 р. виникло сім греко-болгарських колоній, в яких налічувалося 2 256 душ чоловічої статі. Вже в перше десятиліття в

¹ Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой СвятоТроицкой церкви. Часть I. / Авт. сост.: Л. Г. Белоусова, С. Е. Березин, Т. Е. Волкова, В. В. Харковенко, Г. Л. Малинова, А. В. Мартыненко, А. М. Паниван, М. Г. Батурина, С. Н. Герасимова. Одесса, 2014. С. 340.

житті міста під його сучасною назвою греки складали 10% від загальної чисельності мешканців¹.

Про переселення греків до Катеринославського повіту свідчить підписаний Катериною II наказ від 9 березня 1778 року «Про переселення християнського населення до Азовської губернії»². Після закінчення російсько-турецької війни 1768-1774 рр. було підписано Кючук-Кайнарджинський мир, в результаті якого Крим ставав незалежним. За рахунок переселення кримського християнського населення (греків) російський уряд вирішував одразу дві задачі – освоєння та заселення приазовського регіону та послаблення економіки Криму, а згодом, і його приєднання до Російської імперії (у 1783 році).

Найчисельнішою грецькою громадою Катеринославської губернії була Маріупольська. Згідно даних перепису населення 1778 року в місті було 7 купців, а вже у 1782 році з 3 992 чоловік купцями були 243 особи, що складало 6% від загальної кількості населення².

За національним складом греки у м. Маріуполь посідали третє місце, поступаючись росіянам та українцям. Вони займали близько 70% від грецького населення міста, та 60% – від країни. До Маріуполя греки переселялися із Кримського ханства. Переселенцям були даровані певні привілеї: звільнення від уплати податків строком на 10 років, створення власного виборчого органу самоуправління та звільнення від військової служби.

Таким чином, появу греків на території південноукраїнських губерній можна відносити ще до античних часів. Однак, періодом найбільшої грецької еміграції на територію південноукраїнських земель колишньої Російської імперії, що завершилась у 1812 році, стала друга половина XVIII століття.

¹ Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой СвятоТроицкой церкви. Часть I. / Авт. сост.: Л. Г. Белоусова, С. Е. Березин, Т. Е. Волкова, В. В. Харковенко, Г. Л. Малинова, А. В. Мартыненко, А. М. Паниван, М. Г. Батурина, С. Н. Герасимова. Одесса, 2014. С. 340.

² Балджи А. Я. Грецькі хроніки України. Маріуполь: ЗАТ «Приазовский рабочий», 2007. С. 79.

За переписом населення станом на 2001 рік кількість представників грецької національності сягає 0,2 % від загальної чисельності населення України.

2.2. Греки в південноукраїнських губерніях (Бессарабська, Херсонська та Катеринославська)

З другої половини XVIII ст. розпочинається новий етап у розвитку грецької спільноти південноукраїнських земель колишньої Російської імперії. Новоприєдані території до імперії вимагали великих людських ресурсів. Саме тому, пріоритетним напрямом нової колонізаційної політики російського уряду було залучення іноземців, зокрема, греків.

Наприкінці XVIII ст. окреслились три південноукраїнські губернії в межах майбутньої території України, де компактно проживали представники грецького етносу: Бессарабська, Херсонська та Катеринославська.

Бессарабська губернія – це адміністративно-територіальна одиниця Російської імперії, яка була утворена на землях Бессарабії. До неї входили фортеці Хотин, Бендери, Акерман, Кілія, Ізмаїл.

Наприкінці XVIII ст. це була територія з малою часткою населення, розорена війнами. Бессарабія була притулком для втікачів від кріпацтва і абсолютизму як із Заходу (Дунайські князівства Молдавія і Валахія), так і зі Сходу та Півночі (Росія, Польща, Австрія). На цю територію мігрували християни з Османської імперії: греки, болгары, гагаузи та інші.

З початком 20-х рр. XIX ст. спостерігається посилення політичного та економічного впливу грецьких громад. До їх складу входили багаті купці, які займалися великими фінансовими операціями, експортом, посередницькою торгівлею між Росією, Італією, півднем Франції, Іспанією і Португалією. Предметом експорту виступало: ікра, вершкове масло, сало та зерно. Натомість, імпортували такі товари: вовну, шовкові тканини, грецьке вино, сухофрукти, цитрусові, оливкову олію, каву та інше.

Була і така категорія представників грецького етносу, які не мали власних капіталів у Греції. Тому приїздили до Російської імперії за кращим життям. Ця група переселенців представлена дрібними торговцями, посередниками, маклерами (головним чином між землевласниками і експортерами), агентами великих іноземних і місцевих, в основному, грецьких хліботорговельних компаній. Їх основними заняттями були дрібна (лавочна) та оптова торгівля, ремесло (переважали лудильники, кушніри, але були також столяри, теслі, токарі, мідники, пекарі та інші)¹. Грекам, що були хліборобами, був наданий статус колоністів (іноземні поселенці, що займаються землеробством), з усіма належними пільгами і привілеями². Ці заняття були характерними і для представників інших етносів Бессарабії, зокрема вірмен та євреїв. Торгово-економічна конкуренція стала причиною масових «погромів», які, на жаль, не минули й міста Бессарабії.

Рік від року число переселенців зростало. Звичним для біографічного тексту грека цієї епохи був такий зміст: «іноземний грек», «турецькопідданий», «грецький уродженець», потім «купець III-ї гільдії», «купець II-ї гільдії», рідше, «купець I-ї гільдії. За даними 1820 року з 8 439 жителів фортеці Ізмаїл та м. Тучков греків-росіян, що були підданими іншим державам налічувалося 369 душ. З них переважали піддані айстро-угорщині (69, 1%), Румунії (10, 8%), Греції (7%), Туреччині (5, 5%), Німеччині (3, 4%), Болгарії (1, 7%) ті іншим³.

Багато греків Туреччини часто бували в Росії наїздами і розглядали її як країну, де в разі чого можна знайти другу батьківщину, при цьому вони залишалися підданими Туреччини чи Румунії. Ці дані підтверджуються і архівними документами, і сімейними легендами. Ось деякі з них: «наші

¹ Огнев И. Измаил и дети Эллады: о греческом населении Измаила с конца XVI в. *Курьер недели*. Измаил, 2015. Вып. от 10 октября. С. 7.

² Придибайло О. М. Грецька національна меншина в Україні в 20-30 рр. XX ст. *Історичні науки*. Одеса, 2014. Вип. 80. С. 120-121.

³ Обидин Д. Данные о численности и этническом составе населения Хотинского, Сорокского, Бендерского и Килийского уездов Молдавского княжества во второй половине XVIII в. URL: <https://razboiulpentrutrecut.wordpress.com/2016/11/10/данные-о-численности-и-этническом-сос/>.

предки з Греції приїхали, дід був лоцманом, а сім'ї їх в Греції залишилися»; «Мій батько Георгій Арменопулос, 1888 року народження, був грекопідданим, він з братами і сестрами приїхав сюди, я народилася вже в Ізмаїлі в 1932 році», «Наш прадід Георгій Караяніс прибув сюди (в Ізмаїл) десь в 1870 році, він був торговцем, комерсантом, мав лавки », «Мій дід народився на Кіпрі, на кордоні з Туреччиною, їх там знищували турки. Батько діда був заможним ... мав ювелірний магазин, дідові (Хулярідіс Миколі Федоровичу) було 4 роки, коли його врятував російський корабель і діти жили в Одесі . Другий дід (Калігас Спірит) приїхав з Солонік, був торговець і знайшов собі в Ізмаїлі дружину ». «Мій дід Хіонодакі (с) Стоматі приїхав зі своєю сестричкою Софією сюди з м. Сваха, до свого дядька Маноле, який вже жив тут. У Греції залишилися родичі», «Мій дід (Патрік) (і) приїхав з м. Пініш, але спочатку вони прибули з родиною в Кагул, а вже потім вже в Ізмаїл»¹.

Поряд з турецьким та румунським, багато греків приймало і російське підданство. Це пояснювалося як національним, так і релігійним переслідуванням в межах Османської імперії, економічними вигодами, які отримували переселенці. Крім того, прийняття російського підданства пояснювалося економічними причинами – можливість бути зарахованим до купецького стану Росії та отримання відповідних пільг по сплаті податків. Також, значно розширювалися можливості участі у суспільно-політичному житті за рахунок обрання на виборні посади, наприклад, до міської Думи.

Прийняття російського підданства в середині XIX століття в грецькій громаді було поширеним явищем, що привело до поступової асиміляції другого і третього поколінь греків-емігрантів з тутешнім населенням Російській імперії.

¹ Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одессщины / ред.: А.И. Киссе, А.А. Пригарин, В.Н. Станко. Одесса: СМІЛ, 2014. С. 234.

Формування і розвиток грецької діаспори Буджака тривало протягом другої половини XIX – на початку XX ст. Якщо в першій половині XIX століття греки їхали в Російську імперію головним чином зі страху перед турками, то в другій половині – російська влада сама стала зазивати їх на свою територію, наділяючи привілеями. Греки займали ключові позиції в економічній структурі імперії. Їх успіх багато в чому пояснювався не тільки протекціоністською політикою Росії по відношенню до іноземців, які успішно освоювали приєднані до імперії регіони, а й особистими якостями, досвідом поколінь, розгалуженою міжнародною інфраструктурою власного бізнесу.

На території Бессарабії найчисельнішою була громада м. Ізмаїл. Писемні згадки про греків, що жили в Ізмаїлі зустрічаються ще у другій половині XVI ст., де наголошується що представники грецького етносу мешкали переважно у східній частині фортеці. Про наявність греків в м. Ізмаїл у зазначений період свідчить і відомий турецький мандрівник Евлія Челебі, котрий в середині XVII ст. бував в цьому місті два рази, та у своїх мемуарах згадував про грецьке населення м. Ізмаїл¹.

Згідно даних дослідника Н. Щербини², у 1820 році в Ізмаїлі мешкало 369 греків. З них було дев'ять дворянського походження. Найбільш впливовими у Бессарабській губернії були представники таких родів: К. Попазло, Д. Попандопуло, Захаріаді, М. Вальяно, Х. Армаракі, А. Попазоглу та інші.

За архівними даними 1884 року, нам відомо, що греки м. Ізмаїл були також власниками трактирних та питних закладів. Наприклад, до Ізмаїльської міської Управи було надіслано прохання грецькопідданого Еванті Афанасіу, який писав: «Имею честь покорнейше просить оную Управу выдать мне свидетельство на право открытия Питейного заведения на будущий 1884 год

¹ Огнев И. Измаил и дети Эллады: о греческом населении Измаила с конца XVI в. *Курьер недели*. Измаил, 2015. Вып. от 10 октября. С. 7.

² Щербина Н. «Свобода или смерть!». О поселениях греков в Бессарабском крае, о руководителях греческих общин. *Курьер недели*. Измаил, 2003. Вып. от 26 марта. С. 10.

с продажею вина...»¹, подібне прохання у тому ж році писав і Георгій Капатос², Георгій Георгандапула³ та інші.

Окрім того, що в деяких містах Бессарабії греки становили більшість, подекуди вони проживали і в селах: Ларжанці, Утконосівці, Сафьянах та інших. Наприклад, в селі Нерушай сім'я грека Донеско (у) тримала швейну майстерню, яка обшивала військових; в Лощинівці і Кам'янці предки сім'ї Карапідісов і Авраміді (с) – три брата, приїхали з Греції на початку ХХ ст., займалися лудильних ремеслом. В Олександрівці, Ларжанці греки Мітакі, Патрік, в Утконосівці – Хулярідіс і Каліга (с) мали великі ділянки землі і займалися землеробством. У родині Калігасов чоловіки були ковалями. Великим землевласником була сім'я Сталакі. Їхні нащадки досі зберігають пам'ять про ті роки⁴.

Чисельність грецького населення у регіоні зростала. За даними Першого всеросійського перепису населення 1897 р. в Ізмаїлі греками записалися вже 503 чоловіка, а в повіті налічувалося 1 799 греків⁵. Тобто, грецьке населення м. Ізмаїл складало 30% від загальної чисельності грецького етносу Бессарабської губернії.

Представники грецького етносу не тільки заклали економіку міст Бессарабської губернії, але стали поважними особами, ім'я деяких з них пам'ятають досі. Так, наприклад, о. Зміїний був побудований в 1842-1843 роках на гроші чоловіка, прізвище якого Сидора, що був меценатом м. Ізмаїл. В Ізмаїлі жителі пам'ятають знаменитий Грецький сквер (у 2011 році йому було повернуто стару назву «Грецький бульвар»), де прийнято було збиратися сім'ями, поруч були кав'ярні, грецькі ресторани, крамниці, була своя церква. Також відомо, що в м. Кілія греку Кондорупісу належав кінотеатр. Караяніси мали торгові лавки в містах Кілія та Ізмаїл.

¹ Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА), Ф. 2, Оп. 1, Спр. 68, Арк. 11.

² КУІА, Ф. 2, Оп. 1, Спр. 68, Арк. 27.

³ КУІА), Ф. 2, Оп. 1, Спр. 68, Арк. 16.

⁴ Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одессчины / ред.: А.И. Киссе, А.А. Пригарин, В.Н. Станко. Одесса: СМІЛ, 2014. С. 289.

⁵ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года / ред. Н. А. Санкт-Петербург, 1897 – 1905. URL: <http://elibr.shpl.ru/nodes/12632>.

Згідно архівних даних¹, грецьким купцям належав тютюновий бізнес (Іван і Ахилес Асланіді, Євстафій Кундурі, Ламбро Качіоні), хлібна торгівля (Марк Вальяно, Федір Родоканакі, Микола Маврокордато, Джованні (Іван) Ралі), кормчі (Т. Талікідіс, М. Зімос), готель (Х. Армаракі), ресторани, кафе та їдальні (А. Армаракі, Г. Сідеріс, М. Кіпіакіді), фабрики (А. Попазоглу), великі пароплавства. Греки володіли прибутковим в ті часи винними відкупками, возили з Греції колоніальні товари (цитруси, чай, кава та інше).

Напередодні Першої світової війни відбувається масштабна хвиля греків-біженців. Через те, що як грецький, так і турецький націоналізм на початку ХХ ст. досягали свого піку, Младотурки розробили програму модернізації країни шляхом ісламізації національних меншин або шляхом їх усунення (при цьому найсильнішим було грецьке). Турки почали насильницьке переселення греків зі Східної Фракії, Західного узбережжя Малої Азії та Понту, що ознаменувало хвилю біженців – приблизно 500 тис². Це був початок кінця багатовікової історії еллінізму в Малій Азії. А поразка Греції в греко-турецькій війні увійшло в грецьку історію під назвою «малоазійської катастрофи»: грецьке військо було розбите 23 серпня 1922 року біля Анкари, після чого понтійські греки були або вирізані, або, взагалі, покинули територію Малої Азії. В цілому 353 000 греків малоазійського Понту померли від рук младотурків. Близько 400 тисяч біженців попрямували до Греції.

У 1920-30-і роки процвітали грецькі громади і в Буджаку: функціонували грецькі клуби, грецькі газети, школи, театри, а головне зберігалася «своє» соціальне та мовне середовище, в якій кожен бажаючий міг відчути себе греком.

Проте, в результаті радянської, греки зазнали репресій з різних причин: як іноземні піддані і «неблагонадійні» громадяни, як міцні господарі, і як

¹ Комунальна установа «Ізмаїльський архів», Ф. 2, Оп. 1, Спр. 259, Арк. 1-3.

² Греки на українських теренах: нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлева, О. Ясь. Київ, 2000. С. 173.

носії православної культури. Бессарабських греків і членів їх сімей засиляли в основному в Казахстан, частина до цього встигла втекти до Румунії.

Отже, проаналізувавши діяльність грецької громади Бессарабської губернії у зазначений період, можна стверджувати, що роль греків у розвитку цього регіону була досить вагомою. Представники грецької громади сприяли розвитку та становленню цілого ряду галузей промисловості, розвитку морської торгівлі, проведенню великих торгових операцій. Саме з греками сьогодні тутешні мешканці пов'язують відкриття торгових лавок, будівництво культурних осередків.

Поряд із Бессарабською губернією, значна кількість представників грецької етнічної спільноти мешкала у межах Херсонської та Катеринославської губерній.

Херсонська губернія (до 1802 р. – Миколаївська) включала в себе такі повіти: Олександрійський, Херсонський, Ананьївський, Тираспольський Єлисаветградський та Одеський. Найбільшою була грецька громада м. Одеси. Кількість греків там на початку ХІХ ст. становила 0,3% від загальної кількості населення¹.

Появі греків в Одесі сприяв наказ Катерини ІІ від квітня 1795 року «Про поселення в місцевості навколо Одеси греків і албанців, які в останню війну в Архіпелазі служили».

За царювання Олександра І грекам-переселенцям у 1803 році повернули землі та поновили військовий підрозділ формі батальйону. У 1810 році батальйон перевели у військове поселення, а у 1819 році взагалі ліквідували.

Заснуванням грецького поселення, що отримало згодом назву Олександрівка, російський уряд не обмежився. В перше десятиліття ХХ ст. новоприбульці з Балкан розселялися у сільській місцевості. В результаті в

¹ Теохаріді Т.Ю. Грецька військова колонізація на півдні України наприкінці ХVІІІ та початку ХІХ століття. Одеса: Видання Одеської комісії краєзнавства при НАН, 1930. 47 с.

Херсонській губернії до 1807 року виникло сім греко-болгарських колоній, в яких налічувалося 2 256 душ чоловічої статі¹.

З кінця XVIII – на початку XIX ст. Одеса стає головним центром найбільш активної грецької діаспори. За даними 1807 року в житті міста греки склали не менше 10% від загальної чисельності мешканців, серед греків налічувалося вже 20 купців I гільдії (Г. Теохарідіс, М. Капаріс, Ф. Кусіс, І. Маргуліс, Маврос, М. Маврокордатос, І. Філіпідіс)².

Для греків Херсонської губернії торгівля і ремісництво були основним заняттям. Їхні негоціанти мали понад 400 суден, а вздовж вулиці Грецької м. Одеса вишукувалися десятки крамниць, майстерень, кав'ярень.

Зростання грецької спільноти в Одесі тісно пов'язано із розвитком там зовнішньої торгівлі, в якій греки брали активну участь. Вони виступали у ролі посередників між російською імперією та Західною Європою, а також з деякими районами Азії, Африки та Америки. Одеський порт був головним пунктом імпорту та експорту промислових товарів та сільськогосподарських товарів вжитку. Предметом експорту насамперед було зерно. Грецьких торговців зерном, що мешкали в Одесі, називали «хлібними королями»³. Багатством та розмахом цих торгових операцій особливо виділялися грецькі купці Т. Серафіно, А. Мавро, Д. Інглезі та інші.

В європейських країнах, де промислова революція набирала обертів, зокрема, у Великобританії, Франції та Німеччині, спостерігався великий приріст населення. Це призвело до попиту на зерно. А отже, Південь України став одним із головних експортерів пшениці та ячменю в Російській імперії. Північні регіони імперії також вивозили пшеницю закордон. Однак, в порівнянні із Півднем, там були незначні показники.

¹ Чварова О. О. З історії греко-болгарських поселень на Півдні України поч. XIX ст. Записки історичного факультету / Одеський національний університет ім. Мечникова. Одеса, 2003. Вып. 13. С. 294.

² Голобородько И.В. Национальность: Грек. Виновен!. Одесса: «Негоциант», 2005. С. 345.

³ Бацак Н. Грецьке та італійське купецтво у портах Північного Чорномор'я: комерційна діяльність, мореплавання (перша третина XIX ст.). *Грецьке підприємництво і торгівля у Північному Причорномор'ї XVIII – XIX ст.*: збірник наукових статей. Київ, 2012. С. 38.

Родинна основа підприємств у греків здавна була традиційною, в зв'язку з чим роль взаємної довіри була особливо сильно виражена. Саме представники цієї етнічної групи іноземних підприємців стали першопрохідцями розвитку експортної торгівлі Херсонської губернії. Грецькі Торгові агенти завдяки досвіду в морській торгівлі взяли в свої руки більшу частину торгівлі на Чорному морі. Сім'ї Ралі, Родоконакі, Скараманга, Вальяно, Маврокордато, Петрококкіно та інші, які були вихідцями з о. Хіос, встановили основу найвизначніших грецьких експортних підприємств. Ці позиції вони зберігали аж до 1870-х років. Тільки в останній чверті ХІХ ст. російські фірми стали зустрічатися в списках купців дещо частіше.

Одеські купці встановили торгові відносини зі своїми співвітчизниками, що мешкали в різних районах османської імперії. Грецькі судновласники підтримували тісні зв'язки зі своїми родичами, і тому частина товарів вивозилась на судах, що належали грекам. Завдяки їх посередницькій діяльності в Чорноморській торгівлі була створена велика міжконтинентальна торгова мережа, що приносила величезні прибутки державі.

Одним із напрямів торгової та промислової діяльності грецьких переселенців був ремонт суден. Південноукраїнські землі мали вигідне розташування на перетині торгових шляхів, тому замовлення від держави та приватних підприємців поступали постійно. Треба відзначити, що грецькі майстри виконували свою роботу швидко та якісно.

Стан торгівлі та Чорному морі залежав від свободи та безпеки грецького судноплавства. Плавання на суднах Чорного та Середземного морів в ті роки було пов'язано з певною безпекою (пірати, військові дії в Туреччині). Грецькі судновласники були змушені користуватися послугами іноземних страхових компаній, тому що в Російській імперії їх не існувало. Це стало причиною заснування у 1808 році в Одесі першої страхової компанії «Імператорське страхове суспільство», з капіталом від 250 до 500 тис. рублів сріблом. У 1809 році була створена ще одна компанія – «Грецько-російське

суспільство». Її директорами стали відомі в Одесі купці І. Дестуні, Г. Серафімо, І. Петала¹.

Одеса була одним із найважливіших чорноморських центрів міжнародної торгівлі. Тому у 1819 році вона отримала статус порто-франко на тридцять років, ставши головним портом експорту на Чорному морі, яким вона залишалася до 1858 року, початку свого занепаду.

У звіті градоначальника Одеси за 1812 р. відмічалось, що розвиток Одеського порту з кожним роком все успішніше пов'язується з успіхами приватного підприємства. Яке в свою чергу багато в чому залежить від діяльності місцевих грецьких купців.

Поряд з Одеським портом з 1863 році почав динамічно розвиватися зерновий експорт в Миколаєві. У той час як протягом 1860-1870-х років порти Бердянська і Маріуполя зберігали серединні позиції, а в 1890-х роках там стався різкий спад експортно-зернової торгівлі. Лідерство належало портам Миколаєва, Ростова-на-Дону і Одесі.

Греки спирались на велику торгову мережу, створену до цього часу, яка охопила Європу, Азію та Африку. В подальшому зростає роль міжнародних торгівельних будинків, які контролювалися грецьким капіталом. Вони були представниками центральних будинків, котрі функціонували в портах Європи, на Мальті, що зіграли визначну роль в економічному розвитку українських земель Російської імперії².

Окрім торгівлі, представники грецької спільноти вели активну підприємницьку та комерційну діяльність. В Одесі виникали комерційні банки, кілька торгових домів. Місто стало одним із центрів виникнення і розвитку банківської справи на південноукраїнських землях. Прізвища Маврокордато, Маразлі, Родоканакі набули розголосу не лише за межами Одеси, а й самої Російської імперії.

¹ Дьоміна М. Розвиток грецької діаспори на теренах України у XVIII – наприкінці XIX ст. Одеський національний університет ім. Мечникова. Одеса, 2003. Вип. 13. С. 166.

² Терентьева Н.О., Тищенко Г. Торговий дім "Брати Раллі". *Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII-XIX ст.*: історико-біографічні нариси. Київ, 2001. С. 137.

Важливим фактом було те, що грецькі купці, власники страхових компаній та різного роду фірм, виділяли значну частину своїх коштів на благодійність. Багато з благодійників були проголошені «національними евергетами» (благодійниками) за їх внесок у розвиток культури та освіти не тільки на Півдні України, але й у всьому грецькому світі.

Економічне зміцнення грецького товариства стало фундаментом його консолідації та оформлення громадського етнічного самоврядування впродовж перших десятиліть XIX ст. Найбільшого поширення досягли релігійні братства, добродійні громади і неформальні, офіційно не зареєстровані об'єднання. Вони відіграли визначальну ролі в розбудові грецької діаспори Одеси.

Зусиллями і коштами греків у 1813 році при грецькій Троїцькій церкві засновано початкове Грецьке комерційне училище в Одесі для дітей грецьких сімей. На утримання навчального закладу грецькі страхові товариства Одеси почали відраховувати в його фонд від 10 до 20% своїх прибутків, а грецькі купці передавали 0,1 % від своїх торгових операцій¹.

У другій половині XIX ст. в Російській імперії активно формується правова база діяльності добровільних товариств. Це дозволило законодавчо оформити Одеське грецьке благодійне товариство. Діяльність цієї організації сприяла збереження національних традицій і пам'яті, розвитку навчальних закладів, підтримці, а також, благоустрою міста та розвитку його інфраструктури. Про виникнення, діяльність, форми та методи допомоги цього товариства комплексно у своїй статті розкрила дослідниця В. Церковна².

Отже, представники грецького етносу, поряд з іншими, відіграли визначальну ролі у розвитку та становленні провідних міст Херсонської

¹ Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой СвятоТроицкой церкви. Часть I / Авт. сост.: Л. Г. Белоусова, С. Е. Березин, Т. Е. Волкова, В. В. Харковенко, Г. Л. Малинова, А. В. Мартыненко, А. М. Паниван, М. Г. Батурина, С. Н. Герасимова. Одесса, 2014. С. 450.

² Церковна В. Одеське грецьке благодійне товариство у другій половині XIX ст. *Науковий вісник ІДГУ*. Ізмаїл, 2019. Вип. 40. С. 187.

губернії, де розвиток економіки, господарства, освіти та торгівлі, як зовнішньої, так і внутрішньої, мав одні з кращих показників як всередині Російської імперії, так і за її межами Роль греків-колоністів у розбудові та заселенні міст Херсонської губернії була дуже вагомою.

Вважають, що греки Катеринославської губернії є одним з унікальних народів світу. В чому ж власне виявляється ця унікальність? Для того, аби дати відповідь на це питання, треба окреслити та розкрити основні передумови появи греків на цій території.

Переселення греків до Катеринославського повіту відбулось наприкінці XVIII ст., в результаті підписання Катериною II наказу від 9 березня 1778 року «Про переселення християнського населення до Азовської губернії»¹. До Маріуполя греки переселялися із Кримського ханства. Переселенцям були даровані певні привілеї: звільнення від уплати податків строком на 10 років, створення власного виборчого органу самоуправління та звільнення від військової служби.

Згідно даних перепису населення 1778 року в м. Маріуполь було 7 купців, а вже у 1782 року з 3 992 чоловік купцями були 243 особи, що складало 6% від загальної кількості населення².

До складу Катеринославської губернії входили такі повіти: Маріупольський, Бахмутський, Катеринославський, Новомосковський, Павлоградський. А з 1805 року до них додалися новоутворені Олександрійський, Верхньодніпровський та Слов'яносербський повіти. Серед вищезазначених повітів грецьке населення переважало саме в Маріупольському повіті (стара назва – Кальміуський). У 1807 році Маріуполь як портове місто та 23 грецьких селищ були об'єднані у Маріупольський грецький округ, а у 1874 році було створено Маріупольський повіт, до складу якого увійшло 28 волостей.

¹ Гедьо А.В. Переселення греків з Криму до Приазов'я у 1778 р. *Український історичний журнал*. 2001. №1. С. 75.

² Балджи А. Я. Грецькі хроніки України. Маріуполь: ЗАТ «Приазовский рабочий», 2007. С. 265.

Переселенням греків до Катеринославської губернії керував митрополит Ігнатій, спираючись на допомогу О. Суворова. Це був дуже складний та важкий процес не тільки з огляду матеріальних втрат, але й фізичних. Зважаючи на те, що переселення відбувалось в зимовий період, багато людей захворіли та померли так і не дійшовши до губернії.

В результаті освоєння земель Приазов'я греками були створені нові населені пункти. Назви селам греки давали такі ж, що були в Криму. Так виникло ряд нових населених пунктів: Афіни, Македонія, Урзуф, Ялта та інші, центром яких був Маріуполь.

Основними заняттями греків було сільське господарство, торгівля та скотарство. Найшановнішою професією греків була робота чабанів, яких часто наймали на Кавказі та Кубані. Сільські гречанки займались прядінням вовни, в'язали одягу, виготовляли килими з еллінським орнаментом.

Розвивалось і землеробство, що потребувало не тільки знарядь праці, а й створення млинів. Маріуполь був центром виготовлення хліба, частину якого купці відправляли в далекі країни. В місті створювались та функціонували майстерні, цегляні та рибні заводи. Це сприяло економічному зміцненню міста.

У наказі Катерини II від 1779 року греки позбавлялись податків на 10 років. Лише тільки у 1815 році греків-купців влада хотіла зобов'язати сплачувати податки та відібрати в них деяку частину земель. Але греки з цим не хотіли погоджуватись, і тому написали листа Олександрю I. До Петербургу задля вирішення цих питань відправився міністр закордонних справ – Іоаніс Каподістрія, який за національністю був греком. Іоаніс домогся того, щоб землі у греків не забирали, але все ж, від сплати податків вони не позбавлялися.

Унікальним для грецької спільноти Маріуполя було те, що з моменту переселення і до 1859 року там проживали тільки греки. У 1818 році з 1 436

жителів росіян там було лише двоє¹. Греки намагались зберегти та примножити культурно-побутові традиції своїх нащадків. Маріупольський грецький повіт проіснував до 1869 року. З цього часу тут могли селитися і представники інших етносів: німці, євреї, болгари та інші. Це призвело до того, що з 10 644 жителів, греками було лише 34 %². Цими діями уряд намагався сприяти заселення регіону. Це було пов'язано, насамперед, з індустріалізацією.

Ще однією визначальною рисою самобутності греків було те, що судові, адміністративні та поліцейські функції в грецькому суспільстві виконував грецький суд. Цікавим є той факт, що в межах Російської імперії того часу повними правами могли користуватися лише представники дворянства, у той час як у Маріупольському повіті всі люди мали рівні права з самого початку.

Для Маріупольського повіту Грецький суд був виборчим органом, який обирався на три роки. До нього входили: голова, що очолювала суд, чотири його заступники та секретар.

Маріуполь відігравав важливу роль у розвитку морської торгівлі. Найбільшим предметом експорту було зерно. Експорт рибними промислами приносив грекам добрий прибуток.

У 1910 році серед купців I та II гільдій нараховувалось 13 греків: И. Д. Лілакі (його масляний завод діє і нині в селищі Волонтерівка), В. Д. Пічахчі, Л. Г. Псалти, К. Н. Кечеджи та інші³.

Економічне зміцнення грецького товариства стало фундаментом його консолідації та оформлення громадського етнічного самоврядування впродовж перших десятиліть XIX ст. Найбільшого поширення досягли релігійні братства, добродійні громади і неформальні, офіційно не

¹ Балджи А. Я. Грецькі хроніки України. Маріуполь: ЗАТ «Приазовський робочий», 2007. С. 261.

² Гедьо А.В. Переселення греків з Криму до Приазов'я у 1778 р. *Український історичний журнал*. 2001. №1. С. 77.

³ Дьоміна М. Розвиток грецької діаспори на теренах України у XVIII – наприкінці XIX ст. Одеський національний університет ім. Мечникова. Одеса, 2003. Вип. 13. С. 167.

zareєстровані об'єднання. Вони відіграли визначальну ролі в розбудові грецької діаспори Маріуполя.

Отже, греки відіграли ключову роль у заселені та розбудові міста Маріуполь Катеринославського повіту, що згодом стало одним із головних портових міст та лідером експорту зерна в Російській імперії. Представники грецького етносу доклали зусиль для культурного, соціально-економічного та освітнього розвитку міст Катеринославської губернії. Сьогодні грецька спільнота Маріуполя є найбільшою в Україні.

Таким чином, проаналізувавши діяльність представників грецького етносу у Бессарабській, Херсонській та Катеринославській губерніях у зазначений період, можна стверджувати, що роль греків у розвитку цього краю була досить вагомою. Представники грецької громади сприяли розвитку та становленню цілого ряду галузей промисловості, розвитку морської торгівлі, проведенню великих торгових операцій. Саме з греками сьогодні тутешні мешканці пов'язують відкриття торгових лавок, будівництво культурних осередків. Неабияке значення має той факт, що для українських греків Україна стала маленькою Грецією, а отже – Батьківщиною.

РОЗДІЛ 3. ГРЕЦЬКІ ДИНАСТІЇ РЕГІОНУ В ЖИТТІ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ

Заселення, економічне освоєння та культурний розвиток південноукраїнських земель, процес урбанізації на її території проходили під впливом політичних та економічних систем Російської імперії та багатьох зарубіжних країн, з якими невпинно розширювались зв'язки чорноморсько-азовських портів. Все це обумовило своєрідні умови розвитку регіону.

Помітну роль в економічному освоєнні та культурному розвитку південноукраїнських земель, розвитку там промисловості, транспорту займали грецькі переселенці. Вони приносили до міста виробничі навички, досвід підприємницької діяльності і капітали, економічні і правові погляди, які панували в інших країнах.

Розглядаючи династії грецьких купців у соціально-економічному та культурному розвитку південноукраїнських губерній Російської імперії, варто звернути увагу не тільки на їх рід діяльності, участь у розвитку зовнішньої торгівлі, культури, промисловості і транспорту, але на тих, хто сприяв тому, що ми сьогодні маємо такі розвинені та прогресивні міста – на їх представників.

Як нам уже відомо, з другої половини XVIII ст. греки компактно мешкали у трьох південноукраїнських губерніях: Бессарабській, Херсонській та Катеринославській. У Бессарабській губернії найбільшою була грецька община Ізмаїлу та Ізмаїльського району. Місто Ізмаїл є малою батьківщиною багатьох видатних осіб. Серед них в історії світової культури помітними особами були: І.А. Захаріаді, М. Мілонас, Ж. Іпсіланті та інші¹.

¹ Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одессчины / ред.: А.И. Киссе, А.А. Пригарин, В.Н. Станко. Одесса: СМІЛ, 2014. С. 230.

Для історії і розвитку портового міста Ізмаїла прізвище Захаріаді було вагомим. Представник цієї сім'ї – І.А. Захаріаді – першим очолив управління містом, ставши на пост міської голови (Рис. 3.1, 3.2, 3.3).

Мешкала основна частина грецької громади у Купецькому кварталі між вулицями Нижньо-Торгова (сучасна східна частина вулиці Бендерська) та Німецька (сучасна східна частина вулиці Телеграфна). Головною вулицею міста до середини ХІХ ст. була Грецька¹.

Декілька поколінь купців Захаріаді не тільки розвивали торгівлю, але і будували та утримували заклади. Про це свідчать архівні матеріали, зокрема, у листі директор Ізмаїльської чоловічої гімназії просить І. Захаріаді підтвердити згоду виконувати обов'язки почесного попечителя: «Измаильская городская управа, отношением от 26 июля 1893 года за № 914 уведомила меня об единогласном избрании Вас Комунальным Советом совместно с членами Измаильского Уездного Земского Совета Почетным Попечителем Измаильской мужской гимназии на первое трехлетие...»².

Згодом, п'ять синів Захаріаді: Павло, Захарій, Іван, Олександр та Костянтин стали одними із найзаможніших мешканців міста. Вони вели торгові операції, володіли нерухомістю та земельними ділянками. Кожен з них займався окремою галуззю господарства. Також, брати займалися благодійністю та облаштуванням регіону. Найвідомішим із них був Іван Олександрович Захаріаді, котрого два рази було обрано міською головою м. Ізмаїл.

Родина Захаріаді була поважна серед жителів міста. Завдяки її членам, Ізмаїл активно проводив торгові операції, розвивав сільське господарство, землеробство та став культурним осередком регіону.

Почесним адміралом російського військового флоту був Микола Спиридонович Мілонас (1812-1890 рр.), котрий багато років віддав службі на

¹ Недбай С. Грецька громада в економічному розвитку портових міст Південної Бессарабії наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. *Пріоритетні напрями європейського наукового простору: пошук студента*: матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди всеукраїнського дня науки. (м. Ізмаїл, 15 травня, 2019 р.). Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2019. № 9. С. 102.

² Комунальна установа «Ізмаїльський архів», Ф. 2, Оп. 1, Спр. 239, Арк. 8.

Чорноморському флоті. Між тим, Микола Спиридонович народився саме в місті Ізмаїл, на території фортеці¹.

Не менш знатною та поважною в Ізмаїлі була родина Іпсіланті. Георгій та його молодший брат Михайло не раз чули від батьків, що Іпсіланті – знатний грецький рід, що вони є нащадками православного князя Олександра Іпсіланті, генерал-майора російської армії, учасника війни 1812 року.

З дитячих років брати захоплювались музикою, та згодом Георгій вступив до Одеської консерваторії, де став відомим музикантом, диригентом, автором багатьох ліричних танго, таких як «Здесь под небом чужим», «Два сердца», «Вернись» та інших.

Значна кількість портових робітників, моряків, судновласників в Ізмаїльському порту були греками (Рис. 3.4, 3.5). Найбільшими судовласниками серед них були Марку Вальяно і Негрепонтє.

В порту та на судах працювали також греки, тому більшість будинків, котрі належали їм, були в районі сучасного базару та порту. Поряд з будинками греки будували свої майстерні, магазини, ресторани. Їх онуки та правнуки згадували: «Яни Кораяни (с) имел самый престижный ресторан в Измаиле и владел домами по улице Котовского», « Арменопулос Аристотель владел чайной в Измаильском порту для грузчиков, среди которых было много греков», «Были известны рестораны и магазины Армараки и Неофитуса, а Стириопулус шил обувь даже королю Михаю»².

Неабияку увагу, наряду з іншими національностями представники грецького етносу приділяли освіті. Так, 28 вересня 1880 року в місті була відкрита чотирьохкласна жіноча гімназія на 68 міст у найманому будинку купця М. Карієрі, на перехресті Олександрійської та Верхньо-Димитрівської вулиць (нині проспект Суворово та вулиця Шкільна). Будівля була

¹ Паламарчук С. Греки в низовьях Дуная и Днестра. *Курьер недели*. Измаил, 2003. Вып. от 19 февраля. С. 2.

² Пейков В. История греческой диаспоры Измаильщины. *Собеседник Измаила*. Измаил, 2012. Вып. от 31 марта. С. 2.

споруджена із цегли, двоповерхова. Гімназія мала три кімнати на першому поверсі, що слугували роздягальнею, та вісім класних кабінетів¹.

Хоча на 1892 рік в гімназії навчалось вже 117 учениць, таке приміщення було замалим для того, щоб задовільними потреби зростаючого міста. Тому в цьому ж році Ізмаїльська рада, головою якої був І. Захаріаді, направила клопотання Бессарабському губернатору про виділення коштів на будівництво ще однієї будівлі для жіночої гімназії. На жаль, це клопотання не було задовільнене, тому гімназія за власні кошти закупила необхідні будівничі матеріали і почала будівництво самостійно. Міська управа виділила на це ділянку землі у центрі міста.

Коштів для завершення будівлі було недостатньо, тому Опікунська рада жіночої гімназії звернулася до дирекції комерційного училища з клопотанням про видачі їм необхідної суми коштів. Це клопотання було розглянуто, і фонд виділив необхідну суму коштів.

Представники грецького етносу активно приймали участь у благодійності. У 1865 році чотирнадцять купців-негоціантів, одинадцять з яких були грецького походження, відраховували за договором відсотки зі свого річного обороту на благодійні потреби міста Ізмаїл. 1 листопада 1865 року на нараді вони склали та підписали дарчий акт, в якому наголошувалось: «Единодушно и добровольно дарим Измаильскому коммерческому училищу собственные капиталы, которые, за исключением процентов, составляют 44 тыс. руб. серебром, навсегда отчуждаясь от права владения ими. Также дарим тому же училищу целый квартал со всеми постройкам по Дунайскому проспекту, купленный за счет и деньги дарителей...»².

¹ Гаврилов Ю. Греки и Одесса. Одещина многонациональная. *Одесские известия*. Одесса, 2003. С. 3.

² Митаки Т. Греки в истории Измаила. *Собеседник Измаила*. Ізмаїл, 2003. Вып. от 14 августа. С. 3.

Цей акт було складено та підписано у десяти примірниках купцями міста – Д. Тульчіановим, П. Тульчіановим, А. Олександріді, О. Кордалі, Л. Галліарді та іншими.

У місті Кілія, яка є одним з найстаріших портових міст Півдня Бессарабії, в другій половині XVIII ст. сконцентрувалось багатонаціональне населення, що було об'єднане у релігійні общини – мусульманська, православна, армянська, єврейська та старообрядницька. За даними перепису населення наприкінці XVIII ст. тут проживало 895 осіб, з них 85 були греки.

В м. Кілія про греків пам'ятають небагато. Панотець тутешньої церкви Хіонодакі(с) Степан Георгійович (1927 р. н.) згадував, що в місті грекам належало багато торгових місць на базарі; греки заходили до його діда Стоматі, та обговорювали політику, використовуючи рідну мову. Важливим заняттям для представників грецької громади поряд з торгівлею була риболовля¹.

Для міста Акерман (сучасна назва – Білгород-Дністровський) одним із почесних представників грецької громади була родина Михайла Феміліді. Як і більшість греків Михайло він був купцем та займався торгівлею зерна та кам'яного вугілля.

Купець М. Феміліді у 1875 році придбав пароплав "Марія", у 1879 році уклав контракт з Міською думою на експлуатацію переправи Акерман-Овідіополь. Феміліді почав займатися перевезенням зерна в Одесу. Це дало йому хороший прибуток, і згодом він став успішно конкурувати з потужними Одеськими і Херсонськими судновласниками².

Успіхи в галузі морських вантажоперевезень призвели до того, що Михайло отримав свідоцтво купця II-ї гільдії та став грецьким віце-консулом в Акермані.

¹ Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одессчины / ред.: А.И. Киссе, А.А. Пригарин, В.Н. Станко. Одесса: СМІЛ, 2014. С. 342.

² Дьоміна Е. Феминиди Михаил – судовладелец, купец, городской голова Аккермана. URL: <https://old-akkerman.livejournal.com/11993.html>.

Михайло Феміліді брав активну участь у суспільному житті м. Акерман. Він був одним із членів-засновників Акерманських громадських зборів у 1881 році та земським голосним від міста, а з 1883 року земські збори обирають його членом військової присутності від 1-ї Акерманської призовної ділянки.

Михайло Феміліді був членом дирекції Акерманського тюремного відділення (1893), головою сирітського суду (1895), членом правління товариства Червоного хреста (1896,1897), почесним мировий суддею (1897).

Одночасно з 1882 року він був членом Дирекції, а з 1894 року і до самої смерті в 1897 році – Головою Аккерманського Товариства взаємного кредиту.

Отже, діяльність грецької громади в соціально-економічному та культурному розвитку Бессарабської губернії була досить вагомою. Греки сприяли розвитку та становленню цілого ряду галузей промисловості, розвитку морської торгівлі, проведенню великих торгових операцій. Саме з греками сьогодні тутешні мешканці пов'язують відкриття торгових лавок, будівництво культурних осередків.

Досліджуючи розвиток економіки та культури Херсонської губернії не можливо не відзначити роль родини Родоканакі, Маврокордато (Рис. 3.9, 3.10), Ралі, Інглезі, Маразлі, Петроконіко та інших, що заклали основу розвитку регіону в цілому. Завдяки грекам Одеса стала одним із перших центрів розвитку і виникнення банківської справи серед міст Російської імперії.

Купець І-ї гільдії Федір Родоканакі, що активно займався зовнішньою торгівлею та банківськими справи вів, був уродженцем острова Хіос. Його торговий дім був найбільш експортером вовни (Рис. 3.6, 3.7, 3.8).

Родині Родоканакі належала вовномийня на Дністрі. До списку «Замечательнейших фабрик и заводов в Европейской России в 1863 году»,

який було складено в Департаменті мануфактур і торгівлі, було включено заклад Родоканакі по виготовленню стеаринових свічок¹.

Купці-греки були власниками й деяких інших промислових підприємств, в тому числі й досить великих на ті часи. Таким прикладом може слугувати тютюнова мануфактура Миколи Кріона, яка була одним з найбільших підприємств цієї галузі у Російській імперії. На ній працювали 65 різних різальників тютюну і 50 чоловік інших робітників. Якщо на рік заснування (1845) в дрібній мануфактурі було оброблено 155 пудів тютюну, то в середині 50-х років його оброблено було 18 000 пудів щорічно².

Помітною була роль греків у розвитку водного транспорту. На його становлення у чорноморсько-азовському басейні значний вплив справляло те, що судна, які належали грекам і базувалися на різні закордонні порти, відігравали виключно важливу роль у перевезеннях товарів з чорноморсько-азовських портів на світовий ринок. За підрахунками з 15 211 суден що побували в Одеському порту в 1848 – 1859 роках лише близько 11% ходили під російським прапором. Серед іноземних суден 20% прийшли під грецьким, 20% під італійським і близько 17% під англійським прапорами³.

Серед власників суден, які направлялись в Одеський порт були і греки-купці, що жили закордоном. Вони виступали інколи і організаторами будівництва суден в регіоні. Так, у 1828 році одеський купець викликав з Греції відомого йому майстра-кораблебудівника Івана Кафедакі, який до 1832 року побудував 12 суден.

Певний вплив на функціонування водного транспорту купці-греки здійснювали через страхові компанії, виступаючи їх акціонерами, засновниками чи директорами.

Ще одним відомим грецьким торговим будинком Одеси був дім братів Ралі – уродженців острова Хіос. Їх було п'ятеро: Янніс, Августи, Томас,

¹ Ващенко В. Участь греків в розбудові промисловості і транспорту дореформеної Одеси. *Історія краєв Одещини*. Одеса, 1992. Вип. 3. С. 35.

² Гаврилов Ю. Греки и Одесса. Одещина многонациональная. *Одесские известия*. Одесса, 2003. С. 3.

³ Калмакан І. Коріння одеських греків. *Історія краєв Одещини*. 1995. Вип. 9. С. 2.

Панді та Евстратіос. Філії їх торгових домів відкрилися у різних країнах: перша філія була організована у Ліворно братами Яннісом та Евстратісом, у 1818 році брати відкрили свою філію у Лондоні¹.

Янніс був відомою та поважною людиною серед містян та, особливо, для тієї частини грецького населення, що також походила з острова Хіос. Він часто був свідком на весіллях та хрещеним батьком у хіоських купців та членів їх родин в Одесі.

Широко відомою грецькою родиною в Одесі була сім'я Дмитра Спиридоновича Інглезі. Він народився в Аргостолі (Греція) в заможній родині. Родовід цього прізвища налічував понад 300 років, на протязі яких представники родини займали почесні посади: були сенаторами, купцями та військовими.

Дмитро Інглезі переселився до Одеси, де став займатися торгівлею. Тут він одружився з Катериною Куцовською. У них народилося п'ятеро дітей (Спірос, Олександрос, Дмитрос, Аристидіс, Ганна). Згодом Інглезі відкрив свій торговий будинок. У 1805 році він стає купцем I гільдії.

У 20-х роках XIX ст. Д. Інглезі було обрано міською головою, почесним попечителем Інституту благородних дівчат, членом Одеського комерційного суду. Він зробив дуже багато для розвитку Одеського порту. Займав ключові посади у місцевих органах влади та, маючи великі фінансові можливості, займався активно благодійністю.

За його ініціативи з грецької общини були зібрані великі кошти на відбудову церков та госпіталів Одеси. Ім'я Д. Інглезі поряд з іншими іменами меценатів на почесній дошці було прикріплено на фасаді лікарні, а у 1818 році його було нагороджено Орденом Святого Володимира III-ї ступені за філантропічну діяльність². Грецький купець всіляко намагався допомогти людям, що опинилися у біді. Він приймав активну участь у ліквідації

¹ Терентьева Н.О., Тищенко Г. Торговый дом "Брати Ралли". *Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII-XIX ст.: історико-біографічні нариси*. Київ, 2001. С. 133-141.

² Янници Ф. *Греческий мир в конце 18 – начале 20 вв. по российским источникам* (к вопросу об изучении самосознания греков). Москва, 2002. 211 с.

наслідків епідемій, що обрушилися на Одесу (чуми у 1829 році та холери у 1830 році).

У 1792 році до Одеси приїжджає Григорій Іванович Маразлі. Його дружиною була донька заможного купця Зоя Феодоріді. Основним заняттям грецького купця була купівля-продаж земельних наділів. Родина Маразлі була однією із перших грецьких родин в Одесі, для якої вже у 1794 році була відкрита грецька школа.

У серпні 1817 року було відкрито Грецьке Комерційне училище, у складанні Статуту якого Г.І. Маразлі приймав активну. Комерційне училище як нероздільна частина національного просвітницького руху здобуло великий авторитет у всьому еллінському світі. Учбовий заклад був гордістю Одеси. Сюди для здобуваття освіти приїжджала молодь з інших держав. Грецьке комерційне училище було єдиним крупним центром грецької освіти, що продовжувало діяти після початку національно-визвольної революції в Греції проти османського іга.

26 липня 1831 року в родині Маразлі народився син Григорій, хрещеним батьком якого став Д. Феодоріді (брат дружини Г.І. Маразлі). Григорі після смерті батька став продовжувачем сімейної справи.

На відміну від свого батька, Григорій менше приділяв уваги збільшенню капіталу за рахунок торгових операцій, і став вкладати гроші у нерухомість та промисловість. Він успішно поєднав комерційну діяльність з участю у міському управлінні, де був обраний головою міської Думи, продовжував просвітницьку діяльність свого батька, фінансував відкриття нових шкіл, училищ та створення підручників¹.

У 1880 році Маразлі було обрано головою міської Думи Одеси. З перших місяців своєї роботи в Думі він добре освоїв всі сторони

¹ Недбай С. Грецька родина Маразлі в розвитку благодійності Одеси (кінець XVIII – початок XX ст.). *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації*: зб. наук. праць міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Переяслав, 2019. № 52. С. 80-83.

багатогранного життя міста, відчув тонкощі управління його величезним господарством, зрозумів першочергові нужди всіх соціальних структур.

У 1881 році за сприяння Григорія Маразлі була відкрита перша в Російській імперії бактеріологічна станція. Про чудодійне лікування грязьовими ваннами на Куяльницькому лимані знали у багатьох містах імперії.

Григорій Григорович сприяв розвитку культурного осередку в м. Одеса. Так, у 1882 році він запропонував за власні кошти побудувати дім, в якому б розміщувався музей Одеського суспільства історії та старожитностей і міська публічна бібліотека. Враховуючи той факт, що більша частина грошей, виділених на відкриття цих закладів належала родині Маразлі, міська Дума вирішила зібрати спеціальну комісію, яка в мала вирішити питання про увічнення пам'яті грецького мецената. Вирішено було зробити надпис на фасаді будівлі, де б зазначалось що ця будівля споруджена за кошти родини Маразлі.

у 1899 році на його кошти було побудовано Нову аудиторію для народних читань, яку відвідувало до 500 чоловік у святкові та вихідні дні. Вільною для користування містян була бібліотека, де проводилось багато культурних заходів. Пізніше, родина Маразлі була ініціатором створення «грецької бібліотеки»¹. Багато посібників з якої було розповсюджено у Греції. Це робилось для того, аби заповнити відсутність перекладів на грецьку мову великих творів.

Григорій Григорович був великим книголюбом. Його особиста бібліотека налічувала більше 10 томів (близько 4 700 назв). Основну її частину склали видавництва іноземних мов, в першу чергу – французької, де переважали твори французьких класиків. Всі вони були згруповані у кілька розділів: філософія, право, античні автори, сучасна література, наука, медицина, техніка, економіка, комерція, статистика та інше.

¹ Константинов В. От Геродота до Маразли и далее: греки в Одессе. *История краев Одессины*. Одесса, 1992. Вип. 3. С. 34.

Родина Маразлі колекціонувала витвори мистецтва. Сучасники, що відвідували їх будинок, залишили опис інтер'єру: «він переповнений витонченими витворами мистецтва: дивовижна бронза антична та сучасна, ціла кімната фарфору, саксу та севру, величні твори пензликом кращих майстрів. На нижньому поверсі багато картин, багато бронзи, переважно античної, багато малих скульптурних витворів»¹.

Однією з цілей відкриття у місті картинної галереї у 1899 році було те, що Григорій Григорович прагнув до того, щоб одесити, які не мають достатньо коштів для ознайомлення з мистецтвом під час поїздок до Західної Європи, могли б зробити це у Одесі. Після відкриття музею тут стали постійно проходити вистави. Академія мистецтва передала Одесі велику частину колекції картин та копій зі свого фонду. Приватні особи, міська Дума та відомі колекціонери постійно поповнювали колекцію музею, передаючи у дар витвори мистецтва.

Поряд із сприянням розвитку в Одесі культури та освіти, Г. Г. Маразлі активно брав участь у розвитку благодійності – виділяв кошти на допомогу бідним громадянам Одеси. Він побудував для них притулки, дешеві їдальні, дитячі заклади та лікарні. Детальніше про благодійну діяльність Григорія Маразлі нами було висвітлено у науковій статті², де ми спробували розкрити не тільки напрями, але й форми благодійної діяльності грецького мецената.

За час свого сімнадцятирічного стажу перебування на цій посаді Маразлі побудував понад 40 громадських та учбових закладів, підприємств, культурно-просвітницьких установ. З його ім'ям пов'язують не тільки появу трамвая та газового освітлення, але й будівництво центрального почтамта, багатьох готелів, громадських будівель у місті.

¹ Придибайло О. М. Грецька національна меншина в Україні в 20-30 рр. XX ст. *Історичні науки*. Одеса, 2014. Вип. 80. С. 120-121.

² Недбай С. Грецька родина Маразлі в розвитку благодійності Одеси (кінець XVIII – початок XX ст.). *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації*: зб. наук. праць міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Переяслав, 2019. № 52. С. 82.

Отже, діяльність Григорія Маразлі була багатосторонньою та плодотворною для Одеси. За заслуги він отримав багато медалей та почесей. Одесити говорять, що кращого мера вони не бачили і досі.

Серед «Почесних громадян Одеси» слід відзначити особу Амвросіо Іоана, який залишився у пам'яті одеситів не тільки як людина, що активно займалась благодійністю, а й тим, що дуже сумлінно виконував свої посадові обов'язки, будучи міською головою два строки (перший – з 1806 по 1809 роки, другий – з 1821 по 1824 роки). У 1838 році йому було присвоєно звання «почесного громадянина міста Одеса»¹.

Не менш визначною особою для історії м. Одеси є уродженець Пелопонесу – Ілля Манесі. Як і Амвросіо, переїхав до Російської імперії у 1793 році. Здійснював великі торгові операції закордоном, та прийняв австрійське підданство. До Одеси Ілля переїхав у 1811 році, де вже у 1816 році став купцем I-ї гільдії². З цього часу він очолив два торгових будинки: один в Одесі, інший в Константинополі.

Інтереси торгового будинку у Константинополі представляв і російськوپідданий ніжинський грек Олександр Мавро, який прибув до Одеси на поч. XIX ст. Широко займався торгівлею не тільки в Одесі, а й в інших чорноморських портових містах.

У списку купців Одеси за 1814 рік він значився як купець III-ї гільдії, а у 1816 році він став купець I-ї гільдії. В цьому ж році він стає засновником торгового будинку у Одесі, що увійшов до числа найбільших у місті. Відділи та контори цього будинку почали з'являтися у багатьох країнах Європи та Азії.

Помер Олександр у 1851 році. Так склалося, що він не мав дітей, тому всиновив свого племінника – Спиридона Біязі-Мавро – заможного купця, що також мешкав у Одесі.

¹ Пятигорский Г.М. Греческие переселенцы в Одессе в конце XVIII- первой трети XIX вв. Из истории языка и культуры стран Центральной и Юго-Восточной Европы. Москва, 1985. С. 122.

² Чернописский И. Национальная палитра Одессщины. Одесские известия. Одесса, 2006. Вып. от 23 августа. С. 12.

Відомим торгівцем в Одесі був грек - Олександр Кумбарі. У грецькій енциклопедії наводяться такі роки його життя: 1765-1862. 10 (22) квітня 1811 року до одеського порту прибуло невідоме грецьке судно. На його борту знаходився Олександр Кумбарі. Переїхавши до Одеси, він вирішив прийняти російське підданство.

Кумбарі був активним не тільки в торговельній діяльності. Його ім'я зустрічається серед директорів грецької типографічної компанії, до заснування якої призвели потреби культурного життя грецької общини в Одесі. У 1817-1821 роках в Одесі під керівництвом грецьких купців Олександра Кумбарі, Кирияка Папахаджи та Констянтина Артинова йшла підготовча робота до її відкриття. Однак через деякі причини, типографія до початку грецької революції так і не почала функціонувати. Дозвіл на її відкриття повторно було підписано у 1827 році, а запрацювала вона у 1829 році при Грецькому комерційному училищі Одеси¹. Кумбарі приймав участь в розробці статуту цього навчального закладу.

Отже, проаналізувавши діяльність грецьких купців Херсонської губернії, є всі підстави вважати, що греки зробили дуже внесок у соціально-економічний, культурний та політичний розвиток міста регіону.

Представники грецького етносу Катеринославської губернії сприяли не тільки розвитку економіки регіону, але й культури, освіти та соціального благоустрою.

Прикладом плідної та корисної діяльності для розвитку регіону в цілому може слугувати грецька родина Хараджаєвих, що займала перші позиції у економічному та культурному розвитку міста Маріуполь.

Родина переселилася до Приазов'я в результаті підписання Катериною II наказу від 9 березня 1778 року про переселення християнського населення до Азовської губернії. Тут і було засновано місто Павлівск у 1778 році, що через рік було перейменовано у Маріуполь, а повіт – Маріупольський.

¹ Гребцова І. Греки Одеси у соціокультурному житті регіону першої половини ХІХ ст. *Науковий вісник ІДГУ*. Ізмаїл, 2019. Вип. 40. С. 54.

Купець I-ї гільдії Давид Олександрович Хараджаєв народився в купецькій родині. Його батько – Олександр Константинович приїхав до Маріуполя зі своєю дружиною та трьома дітьми у 1778 році.

Олександр Хараджи очолював посаду міського голови з 1860 по 1864 роки. За ці роки йому вдалось зробити багато для розвитку міста Маріуполь: виділив на будівництво собору св. Харлампія гроші, пожертвував кошти у розмірі 30 тис. рублів на будівництво міської лікарні та інше¹. Родина Хараджаєвих славилась своєю благочинною діяльністю.

З Давидом Олександровичем Хараджи пов'язують посилення економічних позицій міста Маріуполь. Він був гласним Маріупольської міської думи, приймав участь у засіданнях Катеринославського губернського засідання від Маріупольського повіту, очолював біржовий комітет, був представником міста на різних радах і з'їздах, також, очолював громаду допомоги бідним сім'ям.

Заслуг Давида Олександровича дійсно дуже багато, він дбав про розвиток свого міста і робив все можливо, аби його містянам жилось комфортно.

Звороно Фотій Костянтинівич був грецьким віце-консулом. В Маріуполі він також займався комерцією. Фотій Костянтинівич був дійсно дуже забезпеченою людиною. Відомо, що він був членом елітного яхт-клубу та власником судна².

Не менш впливовою людиною серед греків Маріуполя був Еван Карлович Бремер. Він починав свою діяльність саме у Маріуполі. Бремер був власником прибуткового металургійного заводу, що приносило хороші прибутку в економіку міста.

¹ Волиниць В. С. Торговельно-комерційна діяльність греків-купців в Україні (середина XVII - XIX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький національний університет. Донецьк, 2007. 20 с. URL: https://otherreferats.allbest.ru/history/00315890_0.html.

² Гедьо А.В. Переселення греків з Криму до Приазов'я у 1778 р. *Український історичний журнал*. 2001. №1. С. 73.

Досліджуючи видатних осіб грецького етносу Катеринославської губернії не можна не згадати ім'я Феотікса Хартахая, який був доволі відомим просвітником свого часу.

Феотікс був випускником Санкт-Петербурзького університету, одним із авторів журналу «Сучасник», а також викладачем російської мови не тільки в Петрівській гімназії, але й у Варшаві¹.

У 1874 році він повернувся до Маріуполя та відкрив там чоловічу гімназію, ставши її директором. Неабияку роль він приділяв розвитку науки. Феотікс був автором багатьох наукових посібників для читання у народних школах, таких як: «Християнство у Криму», «Історичні долі кримських татар» та інших.

Серед випускників Маріупольської гімназії був видатний історик, професор Петербурзького університету, відомий у Європі спеціаліст з історії Візантії та стародавнього мистецтва, член-кореспондент російської імператорської Академії наук – Дмитро Айналов.

Якщо говорити про становлення літератури та мистецтва у приазовських греків, то, нажаль, в першому столітті життя греків у Приазов'ї вони не мали друкованих літературних творів, не беручи до уваги роботи з питань історії та культури. Натомість було багато народних співаків та поетів, завдяки яким у почалось зародження літературного процесу.

Самобутньою постаттю була особа Леонтія Балджи, що був відомий у народі як Левон Ханахбей. Він не тільки складав вірші та поеми, але й був чудовим імпровізатором. Досі в селах Приазов'я співають пісні Левона та переказують романтичну легенду про його любов до місцевої красуні Марії Кошкош, котру батьки видали заміж за багатого купця – Лафазана. Левон є автором циклу пісень «Про Марію», драми «Грецька п'єса»² та інших.

¹ Балджи А. Я. Грецькі хроніки України. Маріуполь: ЗАТ «Приазовский рабочий», 2007 С. 74.

² Терентьева Н.А. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность. Киев, 1999. С. 201.

Засновником професійної літератури в Маріуполі був Георгій Костоправ (літературний псевдонім якого «Кофтирос»). Він народився у 1889 році у селі Малий Янісоль. В Маріуполі він став одним із керуючих працівників газети «Колективіст», зіграв важливу роль в становленні національного книжного видання та літературних видавництв та альманахів. Гергій був яскравою, самобутньою особистістю, що згуртувала навколо себе молодих поетів: Василя Галлу, Амфіктіона Димитріу, Костянтина Пастура, петра Сараваса та інших¹.

На основі діалектів сел Малий Янісоль та Сартана він створив зрозумілу для населення літературну мову, використовуючи новогрецьку орфографію.

Георгій Костоправ доклав багато зусиль для розвитку грецької наукової думки у Приазов'ї. Нажаль, його було страчено за звинуваченням НКВС участі у «терористично-повстанській» організації, яка начебто мала на меті створення незалежної грецької автономії в Україні.

Отже, грецька громада Катеринославської губернії справила неабиякий вплив на соціально-економічний розвиток регіону. Завдяки грекам, там було створено перші наукові осередки, що справили величезний вплив на розвиток культури та освіти. І сьогодні народні пісні греків звучать на масових сільських святах. Греки в пам'яті тутешнього населення залишили тільки теплі спогади.

Таким чином, проаналізувавши діяльність династій грецьких купців у соціально-економічному та культурному розвитку південноукраїнських губерній Російської імперії, ми звернути увагу не тільки на їх рід діяльності, участь у розвитку зовнішньої торгівлі, промисловості і транспорту, що відіграли вирішальну роль в економічному розвитку краю, але й на внесок у розвиток культури, освіти та благочинності, що мали величезні масштаби. Сьогодні в Україні грецькі громади тісно співпрацюють у культурних та

¹ Дьоміна М. Розвиток грецької діаспори на теренах України у XVIII – наприкінці XIX ст. *Одеський національний університет ім. Мечникова*. Одеса, 2003. Вип. 13. С. 166.

освітніх напрямках. Активно розвиваються такі організації: «Еллада» в м. Одеса, Одеська обласна община греків ім. Маразлі, до якої входить румейське національно-культурне товариство «Малий Буялик», місцеві грецькі громади в Одесі, Ізмаїлі, Маріуполі та інші. Всі вони діють за підтримки Генерального консульства Греції в Одесі та проводять плідні науково-практичні міжнародні заходи.

РОЗДІЛ IV. МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ ПРОВЕДЕННЯ ТИЖНЯ ГРЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Історично склалось, що особливістю південноукраїнських земель є його поліетнічний склад населення. Етносом, який не тільки сприяв зміцненню економічної складової України, але й значно вплинув на розвиток її культури, є греки. В процесі колонізації ними українських земель відбулось помітне зрушення в розвитку архітектури, мистецтва, літератури та інше.

Україна для багатьох греків стала другою Батьківщиною. Проте, навіть в межах іншої держави греки змогли зберегти власну самобутність та культуру. Важливою умовою збереження та передачі духовних цінностей нашим нащадкам є формування толерантної особистості молоді. Сенс якої заключається у формуванні толерантного мислення власної приналежності, по-перше, до національності, по-друге, до держави. Головним осередком, що справляє вагомий вплив на формування самоідентифікації молодого покоління, виступають навчальні заклади.

Важливу роль в освітньому процесі, який окреслює розвиток моральних та духовних цінностей школярів відіграють позакласні заходи. Згідно Закону України «Про освіту» (Ст. 38, П. 1)¹ позакласна робота становить невід'ємну структуру освіти і спрямовується на розвиток у школярів здібностей, талантів та навичок.

Однією з ефективних форм позакласної роботи є предметні тижні, що проводяться як заздалегідь підготовлений захід, який значно пробуджує інтерес учнів до пізнавального процесу. Подібний захід дозволяє розширити знання з історії, в ході якого можна звернутись до національних традицій та культури. Зважаючи на відсутність в шкільній навчальній програмі занять, присвячених вивченню грецької культури, нами було прийнято рішення

¹ Закон України «про освіту» від 05. 09. 2017 р. URL: <https://osvita.ua/legislation/law/2231/>.

провести позакласний захід, присвячений Тижню грецької культури. Проведення цього заходу в загальноосвітній школі дає можливість розширити теоретичні знання учнів, та сформувати практичні навички у ході роботи з джерелами знань – підручниками, посібниками, мапами, інтернет-ресурсами тощо.

Головною умовою проведення будь-якого заходу є його добровільні засади. Успішне проведення заходу напряду залежить від його високої організованості. Щоб учні психологічно були готові, їх потрібно повідомити за 2-3 тижні до початку проведення заходу¹.

Цілі заходу:

- розширення теоретичних знань та формування практичних навичок у роботі з джерелами;
- сприяння учнів до саморозвитку в процесі дослідницької діяльності;
- формування духовних та моральних цінностей;
- розвиток вміння учнів виступати перед аудиторією;
- формування в учнів толерантної особистості.

Предметом виступають передумови появи та основні етапи грецької колонізації південноукраїнських земель, грецькі культурні осередки, їх основні напрями діяльності та форми роботи.

Учасники: учні 10-11 класів.

Гасло заходу: «Культура – це те, що залишається, коли все інше забуте» (Едуар Ерріо).

¹ Брижак Н.Ю. Методика гурткової позашкільних навчальних закладах : навчальний посібник. Київ: Логос, 2017. 126 с.

ПЛАН РОБОТИ ТИЖНЯ ГРЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ

№	Тип заходу	Тема заходу	Дата та час проведення	Цільова аудиторія
1.	Вступна лекція	<p style="text-align: center;">«Греки на південноукраїнських землях сучасної України: передумови появи та ареал розселення»</p> <p>Мета:</p> <p>1) Ознайомити учнів з передумовами появи та основними етапами грецької колонізації на південноукраїнських землях сучасної України;</p> <p>2) Розвивати вміння працювати з історичними першоджерелами; формувати навички встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; вміти об'єктивно висловлювати власну позицію;</p> <p>3) Виховувати почуття патріотизму та співпереживання.</p> <p>Обладнання: комп'ютер,</p>	Понеділок 10.00-10.45	10-11 кл.

		<p>презентація, проектор, уривки документів та постанов, мапа, атлас.</p> <p>Очікувані результати: по закінченню лекції учні ознайомляться з основними етапами грецької колонізації, їх причиною, також, ареалом розселення греків на території південноукраїнських земель сучасної України.</p>		
2.	Учнівська конференція	<p><i>«Династії грецьких купців Бессарабської губернії та їх внесок у соціально-економічний розвиток регіону»</i></p> <p>Метою конференції є обговорення проблем та перспектив подальшого вивчення та розширення наукових досліджень із зазначеної проблематики, а також:</p> <p>1) ознайомити учнів з представниками греків-купців Південної Бессарабії; визначити їх внесок у</p>	Вівторок, 10.00-11.00	11 кл.

		<p>розвиток економіки, культури та освіти регіону;</p> <p>2) сформувати в учнів навички роботи з першоджерелами; розвивати вміння виступати перед аудиторією; вдосконалити вміння ставити питання доповідачу та об'єктивно висловлювати власну думку;</p> <p>3) виховувати повагу до традицій та культури інших етносів; почуття любові до рідного краю;</p> <p>Обладнання: комп'ютер, проектор, презентації.</p> <p>Очікувані результати: всебічно розкрити проблематику доповідей та широко обговорити її з слухачами. Тільки за умов плідної полеміки між доповідачем та аудиторією мета конференції стане досягнута.</p>		
3.	Конкурс	<p>«Краща презентація»</p> <p>Учні 10 кл. створюють презентацію на тему :</p>	12.00-12.45	10 кл.

		<p style="text-align: center;">«Внесок греків-купців Бессарабії в соціокультурний розвиток краю»</p> <p>(кожен учасник бере по 1 представнику серед греків-купців)</p> <p>Мета: навчити учнів працювати над створенням презентації (основні етапи: планування, розробка, репетиція); визначити мету та зміст презентації; врахувати особливості аудиторії: кількість, вік, сфера зацікавлення.</p> <p>Очікувані результати: в період комп'ютеризації навчального процесу неодмінною умовою для учнів є оволодіння новими програмами, що дають можливість урізноманітнити форми та методи навчання. Створення презентації значно пробуджує пізнавальний інтерес учнів. Тому, актуальним є навчити учнів створювати презентації, які</p>		
--	--	---	--	--

		матимуть інформативний зміст та цікаву форму подання матеріалу.		
4.	Гостьова лекція	<p style="text-align: center;">«Створення та діяльність грецького товариства «Еллада» в м. Ізмаїл»</p> <p>Для проведення лекції запрошується директор грецького товариства «Еллада» м. Ізмаїл – Тетяна Мітакі.</p> <p>Мета:</p> <p>1) ознайомити учнів з передумовами створення та основними напрямками діяльності організації; розкрити структуру та функції товариства;</p> <p>2) розвивати в учнів інтерес до участі у громадських організаціях, товариствах;</p> <p>3) виховувати почуття небайдужості, формувати національну свідомість та бути патріотом своєї</p>	Середа, 10.00-10.45	10-11 кл.

		<p>держави.</p> <p>Очікувані результати:</p> <p>можливість учнів поспілкуватися зі спеціалістом, дізнатися про функціонування такого товариства як «Еллада», його напрями діяльності та функції. Подібна лекція може спонукати учнів до збереження своїх національних традицій та звичаїв, на прикладі товариства «Еллада».</p>		
5.	Історична гра	<p>«Колесо історії»</p> <p>Мета:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) систематизувати та поглибити знання учнів; 2) розвивати вміння працювати в команді; 3) виховувати в колективі повагу серед учнів. <p>Очікувані результати: в ході підготовки до змагання учні значно розширять свої знання з історії грецької спільноти та культури.</p>	12.00-12.45	11 кл.

		Навчатися приймати рішення в групі та активно працювати на здобуття командної перемоги.		
6.	Благодійний ярмарок	<p align="center">«Я хочу жити»</p> <p>Метою даного заходу є збір коштів для допомоги «Будинку маляти» в м. Ізмаїл.</p> <p>Для реалізації заходу в загальноосвітній школі буде організовано благодійний ярмарок. До участі будуть запрошені адміністрація міста та викладацький колектив ЗВО. Кожен клас зможе приготувати особливі смаколики грецької кулінарії: випічку, солодоці, фрукти, тістечка.</p> <p>Кошти, зібрані в рамках проведення благодійного ярмарку будуть направлені на потреби дітей в «Будинок маляти».</p>	Четвер 10.00-11.00	9-11 кл.

7.	Похід до музею Придунав'я	Експозиція «Предмети побуту грецької родини Захаріаді»	П'ятниця 8.30-10.00	10-11 кл.
8.	Підбиття підсумків	Звітне засідання	П'ятниця, 11.30-12.00	

Для кожного заходу визначення цільової аудиторії було здійснено в залежності від ступеню складності завдання. Час, виділений на проведення заходів, обумовлений використанням типів показників сприйняття інформації для кращого засвоєння матеріалу.

Форми виховної роботи тижня грецької культури в загальноосвітній школі:

1. Вступна лекція

Тиждень грецької культури в загальноосвітній школі розпочинається зі вступної лекції, завданням якої буде розкрити план заходів протягом тижня. Лектор розкриє основні передумови та етапи появи греків на території України в ході лекції «Греки на південноукраїнських землях сучасної України: передумови появи та ареал розселення».

Дослідниця Гончарова Н. О. виділяє такі структурні елементи лекційного заняття: 1. Назва теми. 2. План, що диктується студентам. 3.

Виклад матеріалу в логічній послідовності. 4. Підведення підсумків. 5. Рекомендована література з теми. 6. Відповіді на запитання студентів¹.

2. Учнівська конференція

Ефективність будь-якої конференції залежить від її організації, тому проведенню цього заходу передую великий підготовчий етап.

Наукова конференція розпочинається зі вступного слова ведучого, який розкриває тему, мету та план заходу, прогнозує очікувані результати. Аби уникнути одноманітності, доповіді мають бути емоційними та цікавими.

Доповідь вважатиметься вдалою за тих умов, коли аудиторія прийматиме активну участь у її обговоренні. Тому ведуча заздалегідь може продумати запитання, що носитимуть дискусійний характер.

Наприкінці конференції слово можна надати гостям чи журі, які підведуть підсумки конференції.

3. Конкурс «Краща презентація»

Створення презентацій є дуже ефективним засобом пізнавальної діяльності учнів, що розвиває навички мислення та самостійної дослідницької діяльності.

Методист Л. І. Ястребов пропонує таку класифікацію презентацій:

1. Офіційна презентація – використовується під час важливих заходів (звіти, доповіді, проекти), обов'язковою умовою якої є чітке додержання строгого дизайну.

2. Офіційно-емоційна. Така презентація складається з двох частин: загальна інформація та заклик до якихось дій. Таку презентацію можна використовувати для заклику дітей, наприклад, вступати в благодійні організації.

3. «Плакати». Така презентація є своєрідним засобом передачі ілюстративного матеріалу, де присутня мінімальна кількість тексту. Такі

¹ Гончарова Н. О. Методика викладання історії у вищій школі: навч. посіб. Харків, 2009. С. 189.

презентації, зазвичай, не тільки супроводжують доповідь учня, але й збагачують його великою кількістю додатків.

4. «Подвійна дія». Презентація такого плану покликана не тільки нести ілюстративний характер, але й інформативний, що «розширює» зміст слайду.

5. Інтерактивний семінар. Суть даного типу презентації полягає в тому, що організовується семінар, де активно відбувається діалог між доповідачем та слухачами. Допустимими в цьому випадку є відео фрагменти, анімації та рухомі малюнки.

6. Електронний роздатковий матеріал. Особливість такого типу презентації полягає у дуже докладному викладенні матеріалу, оскільки у слухача немає можливості перепитувати доповідача. Додатковий матеріал може міститися у гіперпосиланнях.

7. «Інформаційний ролик». Презентація містить інформаційно-рекламний матеріал, що розрахований на швидке сприйняття.

Комп'ютер у навчальному процесі служить не тільки як джерело інформації, а й засобом наочності, що розвиває гнучкість мислення, формує навички самовдосконалення, розвиток творчих здібностей учнів.

4. *Гостьова лекція*

Для проведення такого типу лекційного заняття запрошується спеціаліст, вчений чи фахівець, який поглибить знання учнів з певної проблематики¹.

Дослідниця Н. О. Гончарова виділяє такі типи лекцій за дидактичними завданнями:

1. *Вступна* лекція зорієнтована на те, щоб розкрити основні завдання курсу та методи їх розв'язання, дати учням загальне уявлення про зміст навчальної дисципліни тощо.

¹ Ястребов Л. І. Види презентацій до уроку. URL: <https://naurok.com.ua/vidi-prezentaciy-do-uroku-osnovni-pravila-dizaynu-pri-skladanni-prezentaci-75054.html>.

2. *Тематична* передбачає розкриття певної теми навчальної дисципліни.

3. *Настановчі* лекції читаються переважно для студентів заочної форми навчання, мають за мету допомогти студентам самостійно вивчити ту чи іншу дисципліну.

4. *Оглядові* лекції призначені для систематизації набутих студентами знань, узагальнення матеріалу з навчальної дисципліни.

5. *Заклучні* – підбивають підсумки вивченого матеріалу з предмета шляхом виділення вузлових питань лекційного курсу та зосередження уваги на практичному значенні набутих знань для подальшого навчання і майбутньої професійної діяльності студента¹.

6. *Історична гра «Колесо історії»*

Гра – ефективний засіб активізації пізнавального процесу, що поглиблює та систематизує знання учнів. Особливість гри як метода виховання – можливість моделювання будь-яких процесів чи явищ.

«Дидактична гра на уроках історії як метод навчальної взаємодії, передбачає обмеження певними умовами, створення дійсності, в ході якої або моделюється певна ситуація минулого чи дійсного, в якій «оживають» люди – учасники історичної драми, або досягається елемент змагання заради розв’язання проблемної ситуації, з метою вирішення поставленої дидактичної мети» - таке визначення дає дослідниця О. Барінець².

Для ефективної реалізації гри в загальноосвітньому закладі важливе значення має підготовчий етап – оформлення сценарію, правил гри, обладнання.

Історична гра «Колесо історії» складається з таких етапів:

1. Вступна частина. Оголошення правил участі у грі.
2. Розминка.

¹ Гончарова Н. О. Методика викладання історії у вищій школі: навч. посіб. Харків, 2009. С. 190-191.

² О. Барінець. Класифікація ігрових методів навчання з історії погляду компетентісного підходу. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2011. Вип. 3. С. 15.

3. «Колесо історії» - групам роздаються аркуші у вигляді колеса, де містяться завдання. На кожному аркуші потрібно написати правильні відповіді.

4. «Історичні пам'ятки твого міста».

5. Великими не народжуються

6. «З історії предметів».

7. Підбиття підсумків та оголошення переможців.

Важливим є об'єктивне оцінювання результатів та вчасне стимулювання учнів, де рекомендується запобігання великому відриву в балах між гравцями.

7. *Благодійний ярмарок*

Чи можливо в умовах сьогодення займатися благодійністю? Так, можливо.

Сьогодні у світі існує дуже багато благодійних організацій, проте, це ніяким чином не забороняє нам, закладам освіти, приймати активну участь в організації та проведенні подібних заходів.

Метою благодійної акції «Я хочу жити» є збір коштів на потреби хворих дітей «Будинку маляти» м. Ізмаїл. В рамках Тижня грецької культури в загальноосвітній школі буде доречним не тільки теоретично ознайомитись з витоками грецької культури, але й практично – приготувати грецькі національні смаколики. Тим самим, сформувати у дітей навички кулінарії, а головним досягненням стане реалізація благодійної акції.

Благодійність – це не тільки фінансова допомога нужденним. Існує багато прикладів того, як можна допомогти, не витрачаючи при цьому кошти. Наприклад, зробити та підписати листівку для літніх людей, віддати старі речі малозабезпеченим сім'ям, провести святковий концерт для дітей, з вадами розвитку. Таких прикладів існує дуже багато. Тому дуже важливо не бути байдужим і робити добрі справи.

8. Похід до музею

Краєзнавча екскурсія по музею – одна з форм організації навчальної та виховної роботи, що сприяє поглибленню та систематизації знань учнів з певної галузі, перевагою якої є встановлення взаємозв'язків теорії з практикою.

Відвідування краєзнавчого музею дає можливість дітям усвідомлювати власну причетність до історичного минулого, та відчувати відповідальність за майбутнє.

Сьогодні в Україні краєзнавчі музеї ведуть активно науково-дослідну роботу, в рамках якої проводять численні конференції, історичні вечори та наукові читання.

9. Підбиття підсумків

Обов'язковим логічним завершенням «Тижня грецької культури» в загальноосвітній школі є підбиття підсумків. Як правило, на заключному етапі обговорюють результати, певні недоліки в організації заходу, якщо такі наявні, питання доречності організації та проведення подібних заходів. Слід взяти до уваги подальші рекомендації та пропозиції учасників заходу.

Отже, авторська методична розробка спрямована, першочергово, на вдосконалення змісту освіти, форм і методів роботи зі шкільництвом, з метою реформування сучасного навчально-виховного процесу, активізації навчального та пізнавального процесу учнів.

ВИСНОВКИ

Аналіз історіографічного досвіду і напрацювань з обраної проблематики сучасних істориків і науковців минулого свідчить про відсутність комплексного узагальнюючого дослідження. Окремі праці, присвячені різним сторінкам буття грецького етносу на території південноукраїнських земель Російської імперії, не дають змогу комплексно розкрити обрану проблематику.

В ході проведення дослідження нами було опрацьовано джерельну базу та історіографію теми. Аналіз наявних праць з досліджуваної проблематики дав нам підстави виокремити три історіографічні періоди. В процесі вивчення цих напрацювань ми прийшли до таких висновків: 1) у дореволюційний період праці мали загальноісторичний характер, де висвітлювались соціально-економічні та суспільно-політичні питання; 2) дослідження, що припадають на другий період велися в рамках панівної ідеології, проте ідеологічний диктат того часу не був абсолютним. Використання праць цього періоду можливо лише фрагментарно, без урахування концептуальних підходів; 3) за останні два десятиліття вітчизняні історики активно вивчають сторінки буття грецького етносу, але ці напрацювання все ж не дають змоги комплексно розкрити тему.

Проте, велика кількість опублікованих та неопублікованих джерел створює перспективність для розширення наукового дослідження. Головною цінністю магістерського дослідження представляє аналіз неопублікованих архівних матеріалів. Основні масиви таких джерел знаходяться у Комунальній установі «Ізмаїльський архів». Найбільш цінна для дослідження інформація виявлена у фондах: «Аккерманская градская дума. Город Аккерман Бессарабской области с 1873 г. Бессарабской губернии», «Измаильская городская управа, город Измаил Бессарабской губернии (1878-1919 года)», «Ренийская городская управа, город Рени Измаильского уезда (1879-1917)».

Важливою складовою магістерського дослідження є вивчення опублікованих документів та матеріалів. Одним з головних збірників документів, аналіз яких використовувався у дослідженні, є «Джерела та матеріали до історії греків Південної Бессарабії». Вкрай важливою для наукового дослідження є статистична інформація. Подібним джерелом є «Перший Загальний перепис населення Російської імперії 1897 року». Ще одним важливим друкованим джерелом є видання «Джерела з історії Південної Бессарабії (з давніх часів до кінця XIX ст.)».

Використання джерел різних періодів дає нам змогу всебічно, системно та критично використовувати і аналізувати інформацію, уникаючи упередженості.

Нами було визначено основні етапи та причини появи представників грецького етносу на південноукраїнських землях колишньої Російської імперії. З'ясовано, що їх появу можна віднести ще до античних часів. Однак, періодом найбільшої грецької еміграції на територію південноукраїнських земель колишньої Російської імперії, що завершилась у 1812 році, стала друга половина XVIII століття.

Установлено, що роль греків у розвитку та становленні провідних міст Бессарабської, Херсонської губернії та Катеринославської губерній була дуже вагомою. Розвиток економіки, господарства, освіти та торгівлі, як зовнішньої, так і внутрішньої, мав одні з кращих показників як всередині Російської імперії, так і за її межами. Представники грецької громади сприяли розвитку та становленню цілого ряду галузей промисловості, розвитку морської торгівлі, проведенню великих торгових операцій.

Визначено, що провідною для грецького суспільства була благодійна діяльність, що мала різні форми та напрями. Величезним був внесок у розвиток освіти та культури.

Доведено, що саме з греками сьогодні тутешні мешканці пов'язують відкриття торгових лавок, будівництво культурних осередків. Для

українських греків Україна стала маленькою Грецією, а отже – Батьківщиною.

Матеріали магістерського дослідження можуть бути використанні для подальшого вивчення проблеми, написання наукових статей, узагальнюючих праць з історії. А також, наші напрацювання стануть у нагоді під час підготовки студентів до практичних занять з історії України, з історичного краєзнавства та етнології, до участі в науково-практичних конференціях, зокрема, присвячених грецькій діаспорі в Україні.

Дослідження має міжнародний аспект, оскільки його результати можна використовувати у рамках наукових, культурних та економічних проектів між Україною та Грецією.

Таким чином, проведене нами дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблематики. Перспективним, на наш погляд, є розширення джерельної бази в процесі опрацювання нових, раніше неопублікованих, архівних джерел та реалізації нових, ґрунтовних напрацювань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Використані джерела:

1. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», Ф. 2, Оп. 1, Спр. 1014, Арк. 3-5.
2. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», Ф. 2, Оп. 1, Спр. 239, Арк. 8.
3. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», Ф. 2, Оп. 1, Спр. 68, Арк. 12.
4. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», Ф. 2, Оп. 1, Спр. 68, Арк. 2.
5. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», Ф. 2, Оп. 1, Спр. 259, Арк. 1.
6. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», Ф. 2, Оп. 1, Спр. 68, Арк. 3.
7. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», Ф. 2, Оп. 1, Спр. 68, Арк. 5.
8. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», Ф. 2, Оп. 1, Спр. 68, Арк. 9.
9. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», Ф. 514, Оп. 1, Спр. 301-а, Арк. 1040.
10. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», Ф. 932, Оп. 1, Спр. 13, Арк. 39.
11. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», ф. 2, оп. 1, Спр. 470, Арк. 21.
12. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», Ф.1, Оп. 1, Спр. 47, Арк. 24.
13. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», Ф.1, Оп. 1, Спр. 67, Арк. 100.

14. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», Ф. 1, Оп. 1, Спр. 88, Арк. 4 – 4 зв.
15. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», Ф. Оп. 1, Спр. 371, Арк. 3-3 зв.
16. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», Ф.1, Оп. 1, Спр. 311, Арк. 4.
17. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», Ф.1, Оп. 1, Спр. 1014, Арк. 3-5.
18. Джерела з історії Південної Бессарабії (з давніх часів до кінця XIX ст.) / Упорядники: О. М. Лебеденко, Л. Ф. Циганенко та інші; відп. Упорядник Н. О. Гончарова. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2013. 191 с.
19. Документи та матеріали до історії греків Південної Бессарабії // Серія: Історико-культурна спадщина Південної Бессарабії. Вип. 1. / Упорядники Л. Циганенко, В. Дроздов, Л. Чорна. Ізмаїл, 2019. 132 с.
20. Греки на українських теренах: нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлева, О. Ясь. Київ, 2000.
21. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года / ред. Н. А. Санкт-Петербург, 1897 – 1905. URL: <http://elibr.shpl.ru/nodes/12632>.

Використана література:

22. Авгитилис К. Греческая эмиграция. *Юг*. 1997. Вип. 21. С. 3.
23. Акчебаш А. Грецька династія Захаріаді: від величі до депортації. *Науковий вісник ІДГУ*. Ізмаїл, 2019. Вип. 40. С. 7-14.
24. Андреева Е.А. Народоведение и этнография Бессарабии: сборник материалов. Измаил, 1996. 132 с.
25. Арш Г.Л. Новогреческое Просвещение и Россия. *Балканские исследования. Вопросы социальной, политической и культурной истории Юго-Восточной Европы*. Москва, 1984. Вып. 9. С. 304-313.

URL: <http://unis.shpl.ru/Pages/Search/BookCard.aspx?Id=1479191>.

26. Бацак Н. Грецьке та італійське купецтво у портах Північного Чорномор'я: комерційна діяльність, мореплавство (перша третина XIX ст.). *Грецьке підприємництво і торгівля у Північному Причорномор'ї XVIII – XIX ст.*: збірник наукових статей. Київ, 2012. 276 с.

27. Берг Л. С. Население Бессарабии: этнографический состав и численность. Петроград, 1923. URL: <http://elib.shpl.ru/nodes/23194#page/9/mode/inspect/zoom/4>, свободный.

28. Брижак Н.Ю. Методика гурткової та клубної роботи в позашкільних навчальних закладах : навчальний посібник. Київ: Логос, 2017. 126 с.

29. Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одессчины / ред.: А.И. Киссе, А.А. Пригарин, В.Н. Станко. Одесса: СМІЛ, 2014. 744 с.

30. Балджи А. Я. Грецькі хроніки України. Маріуполь: ЗАТ «Приазовский рабочий», 2007. 524 с.

31. О. Барнінець. Класифікація ігрових методів навчання з історії погляду компетентісного підходу. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2011. Вип. 3. С. 14-21.

32. Ващенко В. Участь греків в розбудові промисловості і транспорту дореформеної Одеси. *История краев Одессины*. Одесса, 1992. Вип. 3. С. 35-3.

33. Волинець В. С. Торговельно-комерційна діяльність греків-купців в Україні (середина XVII - XIX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький національний університет. Донецьк, 2007. 230 с. URL: https://otherreferats.allbest.ru/history/00315890_0.html.

34. Волинець В.С. Діяльність греків-купців на українських теренах у XVII-XIX ст. в радянській історіографії. *Гуманітарний журнал*. 2011. №1-2. С. 87-91.

35. Гаврилов Ю. Греки и Одесса. Одещина многонациональная. *Одесские известия*. Одесса, 2003. С. 3.
36. Гончарова Н. О. Методика викладання історії у вищій школі: навч. посіб. Харків, 2009. 328 с.
37. Гребцова І. Греки Одеси у соціокультурному житті регіону першої половини ХІХ ст. *Науковий вісник ІДГУ*. Ізмаїл, 2019. Вип. 40. С. 50-5
38. Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой СвятоТроицкой церкви. Часть I. / Авт. сост.: Л. Г. Белоусова, С. Е. Березин, Т. Е. Волкова, В. В. Харковенко, Г. Л. Малинова, А. В. Мартыненко, А. М. Паниван, М. Г. Батурина, С. Н. Герасимова. Одесса, 2014. 552 с.
39. Гросул Г.С. Дунайские княжества в политике России 1774 - 1806. Кишинев, 1975. URL: <https://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=4712321>.
40. Гедьо А.В. Переселення греків з Криму до Приазов'я у 1778 р. *Український історичний журнал*. 2001. №1. С. 73-83.
41. Голобородько И.В. Национальность: Грек. Виновен!. Одесса: «Негоциант», 2005. 528 с.
42. Грецька громада Ніжина: історія та сучасність: матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 360-тій річниці універсалу гетьмана Богдана ніжинським грекам, 330-тій річниці заснування Ніжинського грецького братства та 200-тій річниці відкриття Ніжинського грецького Олександрійського училища / упор. О.С.Морозов, відп. за вип. Л.О. Зайко. Ніжин, 2017. 232 с.
43. Гнатенко І. П. Етнологія для народу. Харків, 2016. 320 с.
44. Дроздов В. Греки в етносоціальній структурі населення міст Південної Бессарабії в першій половині ХІХ ст. (за матеріалами переписів населення). *Науковий вісник ІДГУ*. Ізмаїл, 2019. Вип. 40. С. 79-87.
45. Дізанова А. Формування історичної пам'яті студентів на прикладі діяльності Аркаса. *Науковий вісник ІДГУ*. Ізмаїл, 2019. Вип. 40. С. 72-79.

46. Дружинина Е. И. Северное Причерноморье в 1775-1800 гг. Москва, 1959.
47. Дьоміна Е. Феминиди Михаил – судовладелец, купец, городской голова Аккермана. URL: <https://old-akkerman.livejournal.com/11993.html>.
48. Дьоміна М. Розвиток грецької діаспори на теренах України у XVIII – наприкінці XIX ст. *Одеський національний університет ім. Мечникова*. Одеса, 2003. Вип. 13. С. 163-170.
49. Калмакан І. Коріння одеських греків. *История краев Одессчины*. 1995. Вип. 9. С. 2.
50. Кабузан В. М. Народы России в первой половине XIX в.: Численность и этнический состав. Москва, 1992. URL: https://statehistory.ru/books/V--M--Kabuzan-_Narody-Rossii-v-pervoy-polovine-XIX-v--CHislennost-i-etnicheskiy-sostav.
51. Константинов В. От Геродота до Маразли и далее: греки в Одессе. *История краев Одессчины*. Одесса, 1992. Вип. 3. С. 3-35.
52. Кузьміна С. Б. Трансформації етносоціальної структури населення Бессарабії (перша половина XIX ст.): дис. ...канд. іст. наук / ЧНУ ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2015. 256 с.
53. Майданевич С. Поліетнічність як чинник економічного розвитку Південної Бессарабії (перша половина XIX ст.). *Проблеми становлення української державності* : збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції з міжнародною участю (до 25-річчя незалежності України). Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2019. С. 81-88.
54. Малихін О. В., Бакун З. П., Савченко Л. О. Методика виховної роботи. Практикум : навчально-методичний посібник для студ. пед. ун-тів / кол. авт.; ред. О.О. Лаврентьева. Кривий Ріг: КДПУ, 2011. 102 с.
55. Митаки Т. Греки в истории Измаила. *Собеседник Измаила*. Ізмаїл, 2003. Вып. от 14 августа. С. 3.
56. Митаки Т. Греки в Придунавье. По страницам истории. *Придунайские вести*. Измаил, 2003. Вып. от 27 марта. С. 4.

57. Михайлов В. Наша национальность: национальный состав области, города, района: статистика. *Собеседник Измаила*. Измаил, 2003. Вып. от 10 апреля. С. 2.

58. Недбай С. Грецька громада в економічному розвитку портових міст Південної Бессарабії наприкінці XVIII – на початку XIX ст. *Пріоритетні напрями європейського наукового простору: пошук студента: матеріали IX Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди всеукраїнського дня науки*. (м. Ізмаїл, 15 травня, 2019 р.). Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2019. № 9. С. 102-105.

59. Недбай С. Грецька родина Маразлі в розвитку благодійності Одеси (кінець XVIII – початок XX ст.). *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації: зб. наук. праць міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. Переяслав, 2019. № 52. С. 80-83.

60. Обидин Д. Данные о численности и этническом составе населения Хотинского, Сорокского, Бендерского и Килийского уездов Молдавского княжества во второй половине XVIII в. URL: <https://razboiulpentrutrecut.wordpress.com/2016/11/10/данные-о-численности-и-этническом-сос/>.

61. Огнев И. Измаил и дети Эллады: о греческом населении Измаила с конца XVI в. *Курьер недели*. Измаил, 2015. Вып. от 10 октября. С. 7.

62. Орлов А. Исторический очерк Одессы с 1794 по 1803 год. Одесса, 1885. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0010538>.

63. Паламарчук С. Греки в низовьях Дуная и Днестра. *Курьер недели*. Измаил, 2003. Вып. от 19 февраля. С. 2.

64. Придибайло О. М. Грецька національна меншина в Україні в 20-30 рр. XX ст. *Історичні науки*. Одеса, 2014. Вип. 80. С. 120-121.

65. Папаконстантіну К. Греки у торгівлі на Чорному морі наприкінці XVIII ст.: у пошуках нових можливостей. *Грецьке підприємництво і торгівля у Північному Причорномор'ї XVIII – XIX ст.:* збірник наукових статей. К.: Інститут історії України НАН України, 2012. 276 с.

66. Пейков В. История греческой диаспоры Измаильщины. *Собеседник Измаила*. Измаил, 2012. Вып. от 31 марта. С. 2.
67. Постернак В. Каким был этнический состав города Тучков. *Курьер недели*. Измаил, 2014. Вып. от 11 октября. С. 16.
68. Пятигорский Г.М. Греческие переселенцы в Одессе в конце XVIII - первой трети XIX вв. Из истории языка и культуры стран Центральной и Юго-Восточной Европы. Москва, 1985.
69. Рафальський О. Окремі національні меншини на землях України (кінець XIX - поч. XX ст.). *Науковий вісник ІДГУ*. Измаїл, 2001. Вип.10. С. 18.
70. Станиславская А. М. Россия и Греция в конце XVIII - начале XX в. Политика России в Ионической республике. 1798-1807 гг. Москва, 1976.
71. Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края. Ч. I: География, этнография, народонаселение Новороссийского края. URL: <https://www.twirpx.com/file/2442810/>.
72. Слющинский Б. Этнонациональные особенности украинского Приазовья: исторический аспект. *Социология*. 2008. № 4. С. 166-174.
73. Смольянинов К. История Одессы. Одесса, 1853. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01003572490>.
74. Снегирев И. М. Подробное историческое и археологическое описание города. Москва, 1865. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/16119>.
75. Теохаріді Т.Ю. Грецька військова колонізація на півдні України наприкінці XVIII та початку XIX століття. Одеса: Видання Одеської комісії краєзнавства при НАН, 1930. 47 с.
76. Терентьева Н.А. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность. Киев, 1999.
77. Терентьева Н.О ., Тищенко Г. Торговый дім “Брати Раллі”. *Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII-XIX ст.*: історико-біографічні нариси. Київ, 2001. С. 133-141.

78. Томазов В. В. Греки-хіосці в Російській імперії: соціальна адаптація та національна само ідентифікація. *Український історичний журнал*. 2014. №4. С. 99-108.
79. Уварова О.О. Російська "політика покровительства" щодо греків-іммігрантів в кінці XVIII першій третині XIX ст. (на матеріалах Херсонської губернії): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2007. 20 с.
80. Українська етнологія: навчальний посібник / за ред. В. Борисенко. Київ: Либідь, 2007. 400 с.
81. Україна-Греція: від античності до сучасності: бібліогр. покажчик / уклад.: Л. В. Терещенко-Кайдан, О. В. Довгань, Н. О. Якимович, Н. О. Обертій, А. С. Баскакова, Т. С. Кіщак, Л. К. Сідько. Київ, 2017. 84 с.
82. Усенко П. Греки на південному Сході України з кінця XVIII – на початку XX ст. *Сучасність*. 2001. №1. С. 87.
83. Церковна В. Одеське грецьке благодійне товариство у другій половині XIX ст. *Науковий вісник ІДГУ*. Ізмаїл, 2019. Вип. 40. С. 181-189.
84. Циганенко Л. Роль греків-дворян в освоєнні Південноукраїнських земель (друга половина XVIII – XIX ст.). *Культурологічний вісник Нижньої Наддніпряниці*. 2009. С. 11-14.
85. Циганенко Л. До питання про етнічний склад дворянства Півдня України (кінець XVIII – XIX ст.). *Український історичний журнал*. 2009. № 4. С. 67-84.
86. Циганенко Л. Ф. Греки в Південній Бессарабії в XIX ст. *Наукові записки з української історії: збірник наукових статей*. Вип. 36, с. 24-29.
87. Чернописский И. Национальная палитра Одессщины. *Одесские известия*. Одесса, 2006. Вып. от 23 августа. С. 12.
88. Чварова О. О. З історії греко-болгарських поселень на Півдні України поч. XIX ст. *Записки історичного факультету / Одеський національний університет ім. Мечникова*. Одесса, 2003. Вып. 13. С. 294-299.

89. Шляхов О. Греки Російської імперії та їхня роль у розвитку торговельного мореплавства у Чорному та Азовському морях (друга половина XIX – початок XX ст.). *Грецьке підприємництво і торгівля у Північному Причорномор'ї XVIII – XIX ст.*: збірник наукових статей. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. 276 с.

90. Щербина Н. «Свобода или смерть!». О поселениях греков в Бессарабском крае, о руководителях греческих общин. *Курьер недели*. Измаил, 2003. Вып. от 26 марта. С. 10.

91. Янници Ф. Греческий мир в конце 18 – начале 20 вв. по российским источникам (к вопросу об изучении самосознания греков). Москва, 2002. 211 с.

92. Якименко М.А. Земельна оренда на Україні в період капіталізму. *Український історичний журнал*. 1991. №2. С. 54 – 63.

93. Ястребов Л. І. Види презентацій до уроку. URL: <https://naurok.com.ua/vidi-presentacij-do-uroku-osnovni-pravila-dizaynu-pri-skladanni-presentaci-75054.html>.

ДОДАТКИ

Рис. 3.1. Меблі родини Захаріаді м. Ізмаїл

Рис. 3.2. Посуд родини Захаріаді м. Ізмаїл

Рис. 3.3. Меблі родини Захаріаді м. Ізмаїл

Рис. 3.4. Ізмаїльський порт (ілюстрація 1909 року) інтернет-ресурс

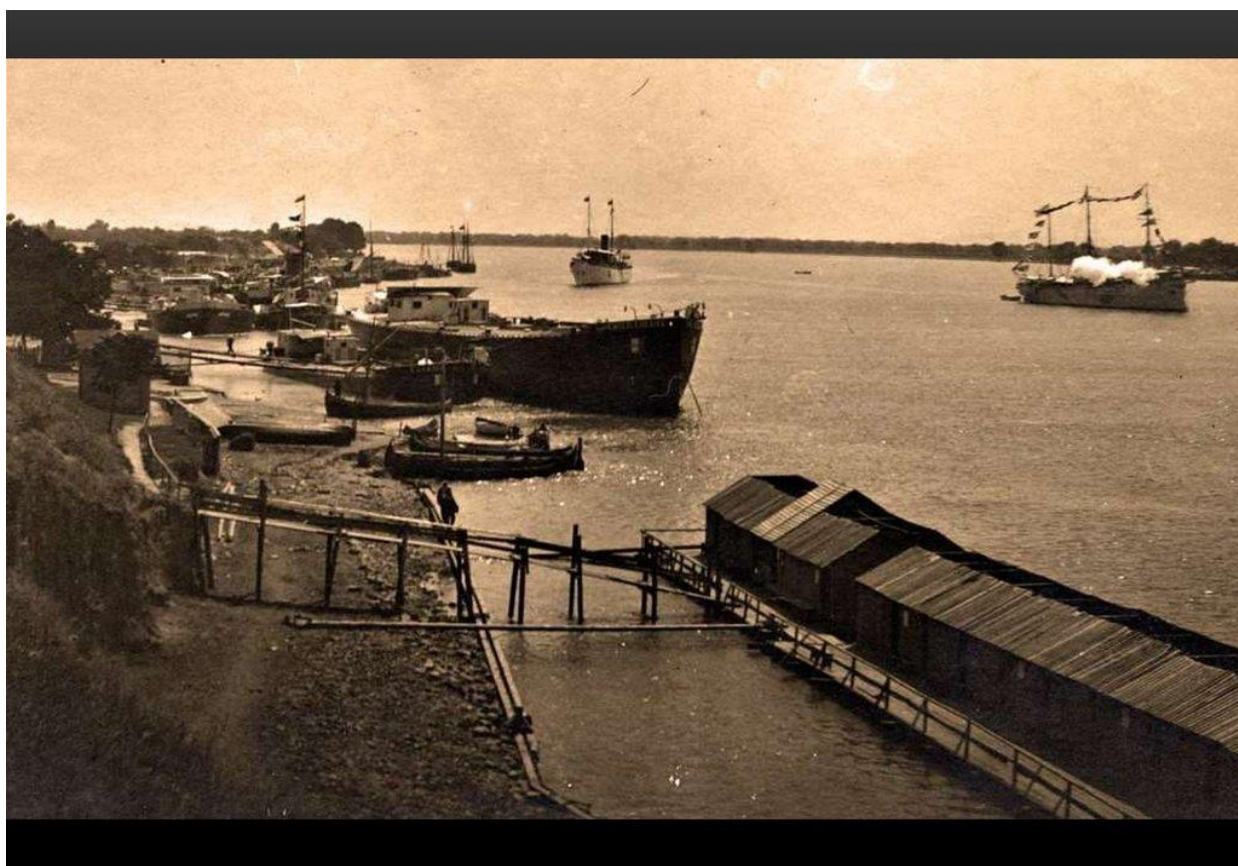

Рис. 3.5. Ізмаїльський порт (інтернет-ресурс)

Рис. 3.6. Герб родини Родоканакі

Рис. 3.7. Прибутковий будинок родини Родоканакі. Одеса

Рис. 3.8. Винний льох родини Родоканакі. Одеса

Рис. 3.9. О. Маврокордато

Рис. 3.10. Будинок родини Маврокордато. Одеса